मोरोपंती प्रकरणांची अनुक्रमणिका.

एकूण २९८२

श्री

मोरोपंत.

(इ० स० १७२९-१७९४.)

श्रीमन्मयूर कविची, देते संतोष मानवा कविता।
असता जरि भूमीवरि, **सुर-गुरु** तरि तोहि मान वांकविता ॥ १ ॥

रत्नागिरी जिल्ह्यांतील **राजापूर** तालुक्यांत मौजे सौदाळ या गांवीं **मोरो** पंतांचे पूर्वज राहत होते. तेथून त्यांच्या पूर्वजांपैकीं एकजण घाटावर **पन्हळ**-गड येथें राहावयास गेला. परंतु त्याचें नांव काय व तो कधीं गेला हें मुळींच समजत नाहीं. पन्हळगडास अद्यापि **मोरोपंतांचा** घरटा लोक दाखवितात असें ऐकिवांत आहे. **मोरोपंतांचे** वडील **रामाजीपंत पराडकर हे कोलापूर** दरबारीं चाकरीस होते. **मोरोपंतांचें** जन्म **पन्हळगडीं शके** १६५१ **सौम्यनाम** संवत्सरीं झालें. त्यांच्या ज्येष्ठ बंधूंचें नांव **राघोपंत** ऊर्फ सोनाजी पंत, कनिष्ठ बंधूंचें नांव आबाजीपंत, व मातोश्रीचें नांव लक्ष्मीबाई असें होतें. ते जातीचे **कऱ्हाडे** ब्राह्मण होते. त्यांस दोन बायका होत्या. वडील रमाबाई व धाकटी आनंदीबाई. रमाबाईचे नेत्रांस कांहीं विकार असल्यामुळें बंधूंचे आग्रहास्तव त्यांनीं दुसरें लग्न केलें. त्यांपैकीं रमाबाईस मात्र संतति झाली. त्यांस रघुनाथपंत व रामकृष्णपंत असे दोन पुत्र आणि एक कन्या होती. रघुनाथपंतांस लष्कर ग्वाल्हेरीस नौकरी होती. त्यांचा वंश तिकडे आहे. रामकृष्णपंतास, त्यांचे चुलत सासरे विठ्ठल उपाध्याय यांनीं निजामाचे दिवाण चंदूलाल यांजकडून कांहीं गांवची जाहागीर देवविली ती अद्याप चालत आहे.

रामाजीपंतांनीं आपले मोहदारास कांहीं अपराधास्तव पैसा तापवून डाग दिला. पुढें राजानें मात्र करावयास योग्य असा दंड आपण आपले सेवकास केल्याबद्दल आपणास शासन होईल या भीतीनें ते **कोलापूर** सोडून निघाले ते **बारामतीस बाबूजी नाईक जोशी** जाहागीरदार, **बाळाजी विश्वनाथभट पेशवे** यांचे जामात, यांचे घरीं पागेचे कामावर राहिले. इकडे **मोरोपंत हे पित्यास** जाऊन बहुत वर्षें झालीं, परत येत नाहींत, बारा वर्षांवर **वर्षें लोटल्यास** विधिपूर्वक भेटण्याचा प्रसंग येईल, असें जाणून स्वतःच पित्यास भेटण्याकरितां **बारामतीस** गेले. तेथें त्यांचे गुण पाहून **बाबूजी नाईक** यांस फार संतोष झाला. त्यामुळें सालींना ५०० रुपयांचे वेतन करून **मोरोपंतांस**

त्यांनीं आपले घरीं पुराण सांगण्याकरितां ठेविलें. व त्यांचे बंधु राघोपंत यांस आगळगांव येथील फडनिशी सांगितली. त्यांसही सालीना ५०० रुपये वेतन होतें. खेरीज लग्न कार्य वगैरे प्रसंगी विशेष द्रव्य-साहाय्य नाईक हे त्यांस करीत असत. नाईक पंतांस कांहीं जाहागीर करून देत होते. परंतु यांनीं ती घेण्याचें नाकबूल केलें.

आपलीं मातापितरें आणि यजमान बाबूजी नाईक व त्यांचे चिरंजीव पांडुरंगराव यांविषयीं मोरोपंतांचा लेख असा आहे:—

धन्य श्रीराम पिता, धन्या लक्ष्मी प्रसू[१] जगीं झाली ॥
आली सत्यवतीची[२][३], कीं भारत-कीर्ति सुतमुखें आली ॥ १ ॥
श्रीमत्सदाशिवात्मज, बाबूजी नायक प्रभु ज्ञानी ॥
धन्य ह्मणावें ज्यांला, शुद्ध-गुण-श्रवण-तृप्त सुज्ञानीं ॥ २ ॥
जो धीर वीर-हीरें[४], श्री सिद्धेश्वर-महादयापात्र ॥
श्रीमान् बाबूराय, प्रभु ज्याचें शोभलें यशें गात्र ॥ ३ ॥
दाता वक्ता योद्धा, तेजस्वी मानधन असामान्य ॥
अतुळें पितृ-प्रसादें, मंडित देवव्रता[५] असा मान्य ॥ ४ ॥
भीष्म-द्रोण-सम गुणें, शांडिल्य-सुगोत्र-पद्म-रवि देहा ॥
आश्रय शंकर जैसा उपमन्यु[६] मना मयूर-कवि-देहा ॥ ५ ॥
शालिजितामर-चंदन तन्नंदन पांडुरंगराय हि तें ॥
यश मिरवितो प्रजांचीं करि दशरथसा न राम काय हितें ॥ ६ ॥
या साधु-संग-मंदिरें मुदित श्रीराम-सुत मयूर कृती ॥
नर-नारायण-विजय-ग्रंथ करी व्हावया सुखी सुकृती ॥ ७ ॥

महाभारत.

बाधा हरि[१०] अंबुद्भव[११]-से पुर रवि राम तनयसा भरत ॥
पावे प्रजा सदा शिवें[१२], सर्व प्रभु-चरण-भक्ति-लाभ-रत ॥ ८ ॥

सन्नाम-गर्भ-रामायण

श्री बाबूराय प्रभु, माझा अत्यंत सदय अन्नद हा ॥
अर्थि-जना न म्हणों दे, तैसा तत्रास जेंवि सन्नद हा ॥ ९ ॥

गणेश पाध्ये गोळवलकर हे मोरोपंतांचे गुरू होत. पाध्यांचे घराण्यास मोरोपंत फार पूज्य मानीत असत. पुढें पंढरपूरकर काशिनाथबाबा पाध्ये

---

१ आई. २ सखी. ३ व्यास-मातेची. ४ श्रेष्ठ. ५ भीष्म. ६ भक्त विशेष (शिवाचा) ७ मेघानें. ८ भारत-ग्रंथ. ९ पुण्यवान्. १० हरण करी (याचा कर्ता राम). ११ कमला सारखें. १२ कल्याण.

यांची कन्या सुंदराबाई मोरोपंतांचे चिरंजीव रामकृष्णपंत यांस दिली तेव्हां तर त्यांचा पाध्यांचे घराण्याशीं शरीर संबंधच घडून आला त्यामुळें त्या घराण्याशीं विशेष स्नेह झाला. नंतर पाध्यांचे आग्रहास्तव रामकृष्णपंत बारामती सोडून पंढरीस राहावयास गेले. तेथें त्यांचे वंशज अद्यापि आहेत. त्या विषयींची माहिती पुढें दिलेल्या वंशावळीवरून होईल. मोरोपंतांनीं आपले गुरू गणेश पाध्ये, केशव पाध्ये, व अनंत पाध्ये, या तिघांविषयीं आपल्या काव्यांत उल्लेख केला आहे तो असा:—

श्रीमद्गणेश-गुरु-पद-नख-शशि-कांति-च्छटा जयंतुतराम् ॥
प्रतिभा-रत्नं[1] लब्धं यासु मयेदं मनस्तमोघ्नीषु[2] ॥ १ ॥

मराठी मंत्ररामायण

श्रीमदुपाध्यायोनम कवि[3]-वर केशव-गणेश-पाद-रजा ॥
धरुनि शिरीं हें सद्यश लिहिलें पीताति साधु सादरें[4] ज्या ॥ १ ॥
श्रीगीतेच्या एकादश-संख्याचा[5] जसा उपाध्याय ॥
केवळ भक्तिरसमय श्रीमदनंताख्य जो उपाध्याय ॥ २ ॥
तो होय शोभतुनि या कवनातें साधु विप्र भासविता ॥
निज तेजें श्री[6] देउनि पंकरुहां[7] जेंवि विप्रभा[8] सविता ॥ ३ ॥

महाभारत

नमिला सद्भावें म्यां, श्रीमदनंताख्य जो उपाध्याय ॥
मूर्त श्रीगीतेच्या, अकराव्याचाचि जो उपाध्याय[9] ॥ १ ॥

सन्मणिमाला

येइल मनासि, तरी द्या आज्ञा गाया स्व-बाहु-महिम्यातें ॥
दाखविलें निजकवन, श्रीमदनंताख्य साधुसहि म्यां तें ॥ १ ॥

नामरसायन

श्रीकेशवं श्रीगणेशं । वंदे विद्या-गुरुं हरिम्[10] ॥

संस्कृत मंत्ररामायण

साकेतीं[11] दूत कुशल, धाडूनि वसिष्ठ आणवी भरता ॥
तो गति जाणोनि ह्मणे, धिक् शतदा तीस जी कुं[12]-लोभ-रता ॥२८॥

---

१ ज्ञान-रत्न. २ मनाचें अज्ञान घालविणाऱ्या. ३ विद्वच्छ्रेष्ठ. ४ आदरानें. ५ गीतेच्या अकराव्या अध्यायाचे जवळचा अध्याय म्हणजे बारावा अध्याय. (यांत भक्तीचें महात्म्य आहे). ६ शोभा. ७ कमळाला. ८ शोभा रहित. ९ जवळचा अध्याय (१२वा.) १० या "हरी" विषयीं माहिती मिळाली नाहीं. ११ अयोध्येंत. १२ पृथ्वीचें राज्य आपल्या मुलास (भरतास) मिळावें असा आहे लोभ जिला ती (कैकेयी)

आर्या वर दाखल करण्यांत आल्या आहेत. याखेरीज **शिवाजी महाराज** व **पंतप्रधान (पेशवे)** यांच्या नांवाच्या उल्लेखाचीं जीं पद्यें आढळलीं तीं पुढें लिहिलीं आहेत:—

शिवराजास ज्ञानद, जो जैसा याज्ञवल्क्य जनकास ॥
तरले भवार्णवीं बहु, दृढतर त्याची धरूनि जन कास ॥ १ ॥

रामदास-गुण-वर्णन.

सुज्ञ शिवाजी राजा, न ह्मणे तुकयासि काय साधु निका ॥
नत्पंडित प्रधानां, न कळे गुण समज फार आधुनिका ॥१ ॥

तुकारामस्तव.

नित्य महाराज तुम्ही, स्वामी नाम प्रधान पंत अजी ॥
सोडवितां जलधींत, ग्राहग्रस्ता गजा समंत गजी ॥ १ ॥

नामार्या

श्रीरामासि भजावें, भक्तें ग्यां जेंवि तेंवि संतातें ॥
राजासि उपासावें, तैसेंचि जनें प्रधान पंतातें ॥ १ ॥

या खेरीज आपले शेजारी रघुनाथपंत **कोशे** व **नारायणभट** या दोघां विषयीं पंतांनीं कापले काव्यांत लिहिलें आहे. हे कोण होते या विषयीं विशेष माहिती मिळाली नाहीं. तथापि शोधकांचें तिकडे विशेष लक्ष लागावें ह्मणून पुढील आर्या देतों:—

रघुनाथपंत कोशे संप्रति गेले समीप सेवेला ॥
प्रेमें सिंचित होते या कवना ते सखे जसे वेला ॥ १ ॥
श्रीनारायणभट्ट ज्ञाते श्रीपांडुरंग-पद-भक्त ॥
सेजारी मी त्यांचा पुसतां कथितील वृत्त ते व्यक्त ॥ २ ॥

नामरसायन.

बहु शोभाप्रद जाला श्रीविठ्ठल भक्त-राय कवनातें ॥
जेंवि ऋतूंचा करिता प्रकट गुण वसंत नायक वनातें ॥ १ ॥

स्वर्गारोहणवर्ष.

पंत आपल्या ग्रंथांविषयीं कोठें कोठें उल्लेख करितात त्यांपैकीं येथें कांहीं पद्यें दाखल करितों:—

यैावें दर्शन द्यावें बोलावें डोलवूनि डोलावें ॥
वाटे स्वमंत्र-रामायणें निजनाटक तुह्मीं च तोलावें ॥ १ ॥

---

१ चांगला. २ अळीकडचा. ३ मारुतीस उद्देशून हीं पद्यें लिहिलीं आहेत. ४ माझें (मोरोपंतांचें) मंत्ररामायण. ५ आपण केलेलें नाटक (हनुमन्नाटक). ६ मारुती.

प्राकृत झणोनि निर्भरें हांसोत अतज्ञ नीच मैत्कृतिला ॥
परि जाणशील बा तूं रसिक-कवि-वरा मनीं चमत्कृतिला ॥ २ ॥
तुमच्या पद-प्रसादें फार चमत्कार अर्थ यमकांचे ॥
त्यांत प्रभु-यश तद्वश जगदुद्धारार्थिनें चि यम कांचे ॥ ३ ॥
श्रीमद्भागवत श्री-दशम-स्कंधांत दिव्य कृष्ण-कथा ॥
त्या नूतन लिहिल्या म्यां वाचुं ऐका रुचेल कर्ण-पथा ॥ ४ ॥
श्रीमद्विष्णु-पुराणीं पाहुनि अत्यंत आदरें रचिला ॥
प्रल्हाद-विजय नाम ग्रंथ पहा नगीं चि मणिगणीं खचिला ॥ ५ ॥
जैमिनिकृताश्वमेध-स्थित कुश-लव-चरित वर्णिलें आहे ॥
बा हे रीति पहावी मज तों वाटे सुधा-नदी वाहे ॥ ६ ॥
वाचीन मंत्र-रामायण आर्धी मी च मग तुम्ही वाचा ॥
वांचा वाचाया बहु झड घाली ग्रंथ सत्य नांवाचा ॥ ७॥
संशय-रत्नावलि सत् सत्कृति केकावली चंपक आर्या ॥
त्यां ऐकावे ग्रंथ प्रेमें प्याव्या चि राम-नामार्या ॥ ८ ॥
आर्या मुक्ता-माला दावीन परंतु जरि न मागाल ॥
लागाल प्रभु-कंठीं, घालुं फुगवील कीं रमा गाल ॥ ९ ॥
तुमच्या पद-प्रसादें सद्गुरुनें जें असेल पढवीलें ॥
तें बा तुह्मासि दाविन नाम रसायन जपोनि कढवीलें ॥ १० ॥

नामरसायन.

प्रति दिवशीं रात्रीस धुळीची पाटी, संस्कृत पोथी, व समई इतकी तयारी चाकर करून ठेवीत असे. पुढें सर्व नित्य कृत्य आटपल्यावर सर्व पाटीभर ग्रंथ लिहून नंतर निजावयास जावें असा पंतांचा परिपाठ होता. दुसरे दिवशीं सकाळीं पाटीवरील ग्रंथाची प्रत शाईनें करून ठेवण्याचें काम लक्ष्मण भट वाईकर यांजकडे होतें. एक दिवस चाकराचे हातून पाटी उधळली. त्यामुळें नष्ट झालेला ग्रंथ स्वतः श्रीरामचंद्रानीं कागदावर लिहून ठेविला असें ह्मणतात. * प्रत्यहीं प्रायः १५० ग्रंथ करीत असत.

कोणा एकाचे सांगण्यावरून प्रथम पंतांनीं कर्णपर्व केलें. तें लोकांस

---

१ मराठी. २ पोटभर. ३ तत्व न जाणणारे. ४ माझ्या काव्याला. ५ माहती. ६ चमत्कार. ७ जगताचा उद्धार ईश्वर-यशानें होतो या दुःखानें. ८ भितो. ९ अलंकार. १० अमृत ११ सरस्वती १२ पान-पात्र (या नांवाचें प्रकरण) १३ माहतीच्या.

* पंढरीस पंतांचे वंशज या रामचंद्रानें लिहिलेल्या ग्रंथाची पूजा करीत असतात. परंतु ते त्या आर्या कोणास दाखवीत नाहींत असें ऐकतों.

आवडल्यामुळें व पांडुरंगराव नाईक यांनीं सांगितल्यावरून सर्व महाभारतावर आर्या केल्या. भारताच्या प्रत्येक पर्वाच्या पहिल्या आर्येचें आद्याक्षर घेतलें असतां "श्रीपांडवसहायो भगवानरविंदाक्षो जयति" असें एक संस्कृत वाक्य निष्पन्न होतें. त्यामुळें अठरा पर्वांची एक माळ च गुंफल्यासारखें झालें आहे प्रथम कर्णपर्व केलें तेव्हां त्याची पहिली आर्या:—

भव्य-प्रताप कर्ण [1]स्वपित्याहुनि फार संगरीं तपला ॥
कीं ज्याच्या शर-रश्मि-व्रात-[2]पेटीं तो सहस्र-करें[3] लपला ॥ १ ॥

अशी "भ" आद्याक्षर योजून लिहिली होती. पुढें सर्व पर्वांची माळ गुंफण्याचा उद्देश धरून पहिल्यापासून रचना करीत करीत कर्णपर्वाजवळ आले आणि पहातात तों त्या पर्वाचे आरंभीं माळ गुंफण्यास जें इष्ट अक्षर (भ) तेंच आपले हातून पूर्वीं योजिलें गेलें आहे असें दिसून आलें. कर्ण पर्वाचे शेवटीं यजमान बाबूजी नाईक यांचा स्तव आहे. त्यावरून असें दिसून येतें कीं, प्रथम कर्ण पर्व हातीं घेऊन तें संपलें तेव्हां आपले यजमानांविषयीं आपली कृतज्ञता बुद्धि प्रकट करण्याची संधी त्यांनीं फुकट दवडली नाहीं. बाबा पाध्ये यांचे सांगण्यावरून "बृहद्दशम" नामक ग्रंथ भागवताचे दाहावे स्कंधाचे आधारें लिहिला. परंतु तो फार बिकट झाला असें पाध्ये यांचें ह्मणणें पडल्यावरून "मंत्रभागवत" ह्मणून सगळ्या भागवतावर ग्रंथ लिहिला. तो बृहद्दशमाहून सोपा आहे खरा. हरिवंश पांडूरंगराव नाईक जोशी यांचे सांगण्यावरूनच केला असें त्या ग्रंथाचे आरंभीच्या पुढील आर्ये वरून दिसून येईल:—

श्री पांडुरंगरायें, असकृत् प्रेमें करूनि सांगावें ॥
भगवन्निदेश जाणुनि, सुयश यथा बुद्धि मग न कां गावें ॥ २ ॥

अध्याय १

गीतेच्या भाषांतराचे पहिले साहा अध्याय मात्र पंतांनीं लिहिले. बाकीचे बारा अध्याय त्यांचे पुतणे आपा पराडकर ह्मणून ब्रह्मावर्तीं राहात होते त्यांनीं केले असें ह्मणतात. भगवद्गीतेच्या भाषांतराच्या आर्या यमक-रहित आहेत. पंत राम-भक्त असल्यामुळें सर्व रामायणें मात्र त्यांनीं आपल्या प्रेरणेनें लिहिलीं.

मोरोपंतांचे काव्यांत प्रासयमकादि शब्दालंकार व रूपकोपमादि अर्थालंकार यांचा भरणा फार आहे. त्यांची भाषा प्रौढ व सरस असून तींत अर्थ

---

१ आपला बाप जो सूर्य त्याहून. २ बाण रूपी किरणांचा समूह हेंच वस्त्र त्यानें. ३ सूर्य.

गौरव फार असतें. त्यांचीं यमकें जरी अप्रतिम असतात तरी तीं साधण्या-करितां ते अर्थाची हानि करीत नाहींत. नियमित स्थळीं नियमित अक्षरें काव्यांत घालणें आणि मार्मिक व हृदयंगम दृष्टांत योजून यमक जुळणें ही गोष्ट त्यांस फार सुलभ होऊन गेली होती. त्यांचे काव्यांत संस्कृत शब्दांचा व निरनिराळे प्रांतांत चालू असलेल्या महाराष्ट्र शब्दांचा भरणा फार आहे. त्यांचे आर्यांचे दोन दोन, तीन तीन, किंबहुना कधीं कधीं पांच पांच ही अर्थ होतात असा पुष्कळांचा समज आहे. परंतु तो भ्रम-मूलक होय. आह्मांस तर पुढें दाखल केलेल्या आर्येखेरीज दुसरी भरपूर श्लिष्ट-पद-घटित आर्या कोठें आढळली नाहीं:--

> मलिन कुटिल नीरस जड अजड पुनर्भव-पणें हि कचसीच ॥
> धरिल्या शिरीं हि न स्व-प्रकृति-गुण त्यजिति नाम कचें साच ॥ १ ॥

त्यांनीं "नमो भगवते वासुदेवाय" "श्रीराम जय राम जय जय राम" इत्यादि अक्षरें एका आर्येंत सुद्धां सहज आणिलीं त्यांस दोन दोन तीन तीन अर्थ होण्यासारखे "द्विज", "श्रुति", "स्मृति", "अंबर", "पयोधर", "भोगी", "गुण", "गोपाल", "स्नेह" इत्यादि शब्द योजून आर्या करणें अवघड होतें असें नाहीं. परंतु या गोष्टीकडे त्यांचें तादृश लक्ष नव्हतें इतकेंच यावरून सिद्ध होतें. मोरोपंत हे केवळ संस्कृत ग्रंथांचे भाषांतर करणारे, केकावल्ली खेरीज त्यांचा दुसरा स्वतंत्र ग्रंथ नाहीं, इत्यादि दूषक मतांचे खंडण निबंधमाले सारख्या सर्वमान्य मासिक पुस्तकांत होत आहे ही गोष्ट मोठी अभिनंदनीय होय. येणें करून मोरोपंत महाराष्ट्र-कवि-मुकुट-मणीचे पदावर लवकरच आरूढ होतील असें दिसतें. पंतांचीं रामायणें वाचलीं म्हणजे त्यांचे विशाळ बुद्धीविषयीं संशय राहात नाहीं. आमचे एका मित्राचा असा समज आहे कीं, मराठी मंत्र-रामायणांत पंतांनीं सगळें राम-रक्षा-स्तोत्र गुंफिलें आहे. या गोष्टीचा यत्किंचित् प्रत्यय यावा म्हणून ज्यांतून राम-रक्षेचे कांहीं श्लोक निष्पन्न होतात अशा कांहीं आर्या निबंध-मालेंत त्यानें प्रसिद्ध केल्या आहेत. सारांश पंतां सारखा दुसरा महाराष्ट्र कवि आजपर्यंत झाला नाहीं. श्लोक, आर्या, ओवी, अभंग, साकी, इ० सर्व छंदांत त्यांनीं कवीता केली आहे. तथापि आर्या छंदावर त्यांचा भर फार होता.

मंत्र भागवत, बृहद्दशम, महाभारत, १०८ रामायणें, हरिवंश, ब्रह्मो-त्तरखंड, भगवद्गीतेचें भाषांतर, सप्तशती, मदालसाख्यान, व केकावली हे पंतांचे

---

१ केसासारखा. २ बृहस्पतीचा पुत्र.

मुख्य मराठी ग्रंथ होत. मुक्तामाला, कृष्णार्या, शिवार्या, व आणखी दोन अशीं पांच शतकें, गंगावर्णन, आणि संस्कृत मंत्ररामायण हे त्यांचे संस्कृत ग्रंथ होत. या खेरीज साधुसंत, तीर्थे, दैवतें, इत्यादिकांवर किरकोळ प्रकरणें पुष्कळच आहेत. एकंदर त्यांचा ग्रंथ तीन लक्ष आहे असें ह्मणतात.

सन १७९५ ह्मणजे शके १७१७ राक्षसनामसंवत्सरीं चैत्र शुद्ध १४ स ते स्वर्गस्थ झाले. त्यांचेविषयीं कोणी आर्या केल्या आहेत त्यापुढें दाखल करितों. याशिवाय कांहीं अवांतर माहिती पुढें जोडिलेल्या आख्यायिकांवरून होईल.

आर्या-तरुच्या पक्ष्या, त्या गा बारामतींत मोराशी ॥
आर्यांत रुचा पक्षा, त्यागा बारा मती तमोराशी ॥ १ ॥

श्रीमन्मयूर-कविची, देते संतोष मानवा कविता ॥
असता जरि भूमीवरि, सुर-गुरु तरि तो हि मान वांकविता * ॥ २ ॥

आर्या कविता कीजे, एका बारामतींत मोरानें ॥
अन्य कवी ते करिती, फिरती बारा-मती तमोरानें ॥ ३ ॥

बारा मतींत आहे, म्हणउनि बारामती असें नांव ॥
तींत वसे तो मोरो-पंत भवाब्धींत जीत नव नाव ॥ ४ ॥

आर्या-छंदें जोडुनि, रामायण-भारतादि आयकवी ॥
नायक वीर-कवींचा, ऐसा होईल अन्य काय कवी ॥ ५ ॥

* ही आर्या पंतांचे चिरंजीव रामकृष्णपंत यांनीं केली असें ऐकिवांत आहे.

वंशावळ.

- रामाजीपंत.
  - सोनोपंत (काशीत)
    - बापूजीपंत
      - रावजी
  - मोरोपंत
    - रघुनाथ (ग्वाल्हेरीत)
      - गोविंदराव
      - केशवभट
    - (पंढरीत) रामकृष्णपंत × सुंद्राबाई (काशिनाथबाबा पाध्ये यांची कन्या)
      - मोरूभाऊ
        - * नानापंत
          - * विठलपंत
            - * गोविंदपंत
          - * मोरोपंत ऊर्फ मयूरपंडित
          - * सीताराम
          - * रघुनाथ
      - रामचंद्रपंत (अल्पवयांत मृत)
      - काशिनाथपंत
        - विनायकपंत
        - रामकृष्ण
          - * दत्त
          - नरहरी
        - व्यंकटेश
  - (ब्रह्मावर्ती) आबाजीपंत
    - बाळाजीपंत ऊर्फ आपा.
      - भिकाजीपंत
        - बाबूजीपंत.
    - दिनकरपंत.
    - सदाशिवभट.
    - लक्ष्मणराव

* हल्लीं पंढरीस आहेत.

आख्यायिका.

१ बाबूजी नाईक यांजकडे प्रथम पंत कांहीं दिवस जाऊन राहिल्यानंतर जवळच्या मंडळीनें रामचंद्रपंतांचे चिरंजीव मोठे विद्वान असून ते आज आठपंधरा दिवस पंक्तीस असतात असें कळविल्यावरून संध्यावदन-सपर्या पंतांस बलावून आणिलें आणि पाट बसावयास देऊन सर्व हकीकत विचारून घेतली. नंतर जवळ रुद्राची पोथी होती ती पुढें करून "याचा अर्थ आह्मांस तुम्हीं सांगा" असें ह्मटलें. त्यावर पंत ह्मणाले कीं, "रुद्र हा वैदिक ग्रंथ आहे. याचा अर्थ सांगण्यास पूर्वी भाष्य पाहून ठेविलें पाहिजे. दुसरा एकादा संस्कृत ग्रंथ दिल्यास त्याचा अर्थ यथामति सांगेन." तें ऐकून जवळ शिव-कवचाची पोथी होती ती पुढें केली. तेव्हां पंत मूळ श्लोक वाचून त्याचा अर्थ तत्क्षणींच मराठी श्लोक शार्दूलविक्रीडित छंदांत रचून सांगूं लागले. याप्रमाणें सर्व शिव-कवचाचा अर्थ सांगितला. तेणेंकरून नाईक फार प्रसन्न झाले आणि सालीना ५०० रुपये करून आपले घरीं पंतांस पुराण सांगण्याकरितां ठेविलें. रामरक्षेचा ही अर्थ मराठींत श्लोक रचून सांगितला असें ह्मणतात.

२ पंत आठपंधरा दिवस बाबूजी नाईक यांजकडे राहिल्यावर एके दिवशीं बायका दळीत असतां ओव्या ह्मणत आहेत असें त्यांनीं पाहिलें. तेव्हां "मी तुह्मांस राम व कृष्ण यांचे चरित्रांवर ओव्या करून देतों त्या तुम्ही म्हणाल काय?" असें त्यांनीं बायांस विचारिलें. त्यांनीं "होय" ह्मणून उत्तर दिल्यावर पंतांनीं सीतागीत व रुक्मिणी हरणगीत अशीं दोन प्रकरणें बायकांचे ओव्यांचे चालीवर रचिलीं. त्यांतून दोन ओव्या मासल्याकरितां पुढें दाखल करितों:—

यज्ञासाठीं भूमी, नांगरितां धन्या ॥
सांपडली कन्या, सीता देवी ॥ १ ॥
दाविली किष्किंधा, भेटविली तारा ॥
सुग्रीवाची दारा, जाऊ बाई ॥ २ ॥

सीतागीत

कुरु-क्षेत्रीं येतां, सूर्य-ग्रह-पर्व ॥
स्नाना आले सर्व यदू कुरू ॥ १ ॥
द्रौपदी बाई हे, माझी लग्न-कथा ॥
स्वामी मनोरथा, पुरविती ॥ २ ॥

रुक्मिणी हरणगीत

या ओव्या व ओव्या ह्मणण्यास प्रारंभ करते समयीं आपल्या बायका म्हणतात ती पुढील ओवी यांची चाल एकच आहे असें सहज दिसून येईल:—

पहिली माझी ओवी, पहिला माझा नेम ॥
तुळशी खालीं राम, पोथी वाची ॥ १ ॥

या ओव्या दळते समयीं बायका ह्मणूं लागल्या तेव्हां त्या यजमानांचे कानीं पडल्या. त्यावरून त्यांनीं ह्या नव्या ओव्या कोठल्या वगैरे विचारपूस केली. तेव्हां रामचंद्रपंतांचे चिरंजीव मोरोपंत यांनीं त्या केल्या असें ऐकून यजमानांस संतोष झाला. यजमानांस आपली कविता-शक्ति कळविण्याची ही मोठी चमत्कारिकच शकल पंतांनीं काढिली यांत संशय नाहीं. याप्रमाणेंच सावित्रीआख्यान ही केलें आहे असें म्हणतात.

३. एके समयीं रामजोशीबोवा सोलापूरकर हे तमाशा घेऊन बारामतीस गेले. तेव्हां त्यांचा तमाशा करण्याचा बेत ठरला. परंतु नट पाहाणें अ-शास्त्र असल्यामुळें पंतांनीं तमाशास येण्याचें नाकबूल केलें. तेव्हां "आपण माडीवर बसून जोशीबोवांचें कवन ऐकावें म्हणजे झालें." असा मंडळीनें आग्रह केल्यामुळें पंतांनीं रुकार दिला. इकडे पंत माडीवर ऐकत बसले आहेत ही गोष्ट मंडळीनें जोशीबोवांस कळविली. त्यामुळें डफावर थाप मारिल्याबरोबर जोशीबोवांनीं वैराग्य व बोध यांस अनुलक्षून लावण्या म्हण-ण्याचा सपाटा एकसारखा चालविला. तें पाहून पंतांस फार संतोष झाला व ते खालीं येऊन जोशीबोवांस म्हणाले कीं, "तुमची वाणी फार रसाळ आहे. परंतु तुम्ही या नटास पुढें करून स्वत मागें उभे राहतां हें बरोबर नाहीं. तुम्ही स्वतः पुढें उभे राहून कीर्तन करावें." त्यावर जोशीबोवा ह्मणाले कीं, "कीर्तनाचें साहित्य मजजवळ नाहीं." तें ऐकून पंत ह्मणाले कीं, "मी काव्य करीत आहें तें कोणाकरितां? तुमचेसारखे जे कीर्तन करतील त्यांज-करितांच माझी खटपट चालली आहे" तेव्हांपासून जोशीबोवांनीं तमाशा करण्याचें काम सोडून दिलें व कीर्तन करण्यास आरंभ केला.

४. वरील आख्यायिकेंत सांगितल्याप्रमाणें पंत व जोशीबुवा यांचा स्नेह झाल्यावर एके समयीं पंत काय करीत आहेत त्याचा शोध करून येण्याविषयीं एका मनुष्यास सांगितलें. तो पंतांस भेटून परत निरोप घेऊन आला कीं, "या वेळीं मी रघुनाथ-चरित लिहित आहें" असें पंतांनीं सांगितलें. तें ऐकून जे पंत मोठे विस्तर-भीरु * । संक्षेपानें सुरस ग्रंथ लिहिण्याविषयीं

* या विस्तर-भीरुत्वाविषयीं कांहीं अर्गा निबंधमालेच्या ५१ व्या अंकांत छापल्या आहेत.

ज्यांचा बाणा त्यांनीं " राम-कथा " असें एकादें लहान नांव न योजतां " र-घुनाथ-चरित " इतकें लांबट नांव कां सांगितलें याविषयीं जोशीबुवा विचार करूं लागले. बराच वेळ विचार केल्यावर जोशीबुवांनीं अटकळ केली कीं, पंत या समयीं निरोष्ठरामायण लिहित असतील. ह्मणून त्यांनीं "रघुनाथ-चरित्र" अशा लांबट नांवाचा प्रयोग केला असावा. नंतर समक्ष गांठ पडल्यावर विचारून पहातां आपण केलेली अटकळ खरी असें जोशीबोवांस समजून आलें.

५. दुसरे बाजीराव साहेब पेशवे यांची बहीण दुर्गाबाई ही पांडुरंगरावना-ईक यांस दिली होती. एके वर्षीं बाजीराव साहेब भाऊबिजेकरितां बारामतीस आले. तेथें नाईक यांचे पदरीं मोरोपंत पराडकर मोठे विद्वान गृहस्थ आहेत असें पाहून ते आपले जवळ असावे अशी आपली मनीषा बाजीराव-साहेबांनीं नायकांस कळविली. त्याजवर नायकांनीं उत्तर दिलें कीं, " ते आमचे येथें आहेत असें नाहीं. तर आह्मीच त्यांच्या आश्रयानें आहों. यास्तव आपण पंतासच विचारावें. ते कोणत्याही कामीं स्वतंत्र आहेत." त्यावरून पंतांस विचारितां ते नायकांस ह्मणाले कीं, "आपले पाय सोडून जाण्याची माझी तर इच्छा नाहीं. पण माझा आपणास कंटाळा आला असल्यास ईश्वर जिकडे वाट दाखवील तिकडे जाईन." नंतर आह्मांस निदान एकदां तरी आपण पुराण सांगावें असें बाजीराव साहेब ह्मणाले. त्यावर पंत यजमानास ह्मणाले कीं आपण पुराणास असल्यावर मग दुसरें कोणी असलें तरी चिंता नाहीं. एवढ्यावरून बाजीराव साहेब यांस फार राग आला व त्यामुळें ते पंतांचा व त्यांचे काव्याचा फार द्वेष करूं लागले. पुढें गादीवर असतांना व पद-च्युत झाल्यावर ब्रह्मावर्तं असतां कोणा हरदासाची कथा करावयाची असल्यास जीं पांच चार कलमें * यजमानांचे आज्ञेवरून कारभारी हरदासास कळवीत असत त्यांपैकीं " मोरोपंताची आर्या कथेंत ह्मणूं नये " हें एक असे.

६. मोरोपंत हे लहानपणीं एके समयीं पाध्ये यांजकडे द्वादशीचे दिवशीं जेवावयास गेले. भोजनोत्तर त्या दिवसाचे प्रसंगास उद्देशून एक आर्या करून

---

* हीं कलमें ध्यानांत ठेवण्यासारखीं असल्यामुळें येथें देतों:–

१ सगळी कथा चार घटकांत आटपावी.

२ यजमान कथेस येऊन बसल्यावर सभेकडे हरदासानें पाठ करूं नये.

३ कथेंत कृष्ण-चारित्र लावावें.

४ कथाविशेष आख्यान अर्धवट न ठेवितां संपविलें पाहिजे.

५ मोरोपंताची आर्या कथेंत ह्मणूं नये.

ती त्यांनी पाध्यांचे ओटीचे भिंतीवर लिहून ठेविली आणि आपले घरीं निघून गेले. ती आर्या पाध्यांचे दृष्टीस पडली तेव्हां तींत अर्थ गौरव असून ती त्या दिवसाचे प्रसंगास अनुलक्षून लिहिली आहे असें पाहून त्यांनीं ती कोणी लिहिली याविषयीं चौकशी केली. तेव्हां ती पराडकरांचा मुलगा मोरोबा यानें लिहिली असें समजलें. त्यावरून त्या मुलाचे बुद्धिमत्तेविषयीं खातरी झाल्यामुळें रामाजीपंतास सांगून त्या मुलास आपलेकडे संस्कृत भाषा शिकण्या करितां ठेविलें.

७. महीपतिकृत भक्तविजयाचे ४५ वे अध्यायांत असें लिहिलें आहे कीं एका अडक्याची चूक हिशेबांत लागल्यामुळें पुष्कळ रात्र होईपर्यंत दिव्याशीं चुकीचा पत्ता लावण्याकरितां एकनाथ जागत बसला. नंतर पुष्कळवेळ एकाग्र चित्ताने तपास केल्यावर चूक सांपडली तेव्हां त्यास परमानंद झाला. तें पाहून एकनाथाचे यजमान जनार्दनपंत ह्मणाले कीं ईश्वराकडे असेंच लक्ष लागलें तर किती कल्याण होईल बरें ? तें ऐकतांच एकनाथानें यजमानांचे पायांवर लेखणी वाहिली आणि तेव्हांपासून तो भक्तिमार्गांत शिरला. हीच गोष्ट कित्येक लोक मोरोपंतांविषयीं सांगतात. व ती जुळवण्याकरितां मोरोपंत हे बारामतीस जाण्यापूर्वीं पन्हाळ्यास मुजुमदारीवर होते असें कल्पितात.

वे० शा० सं० रा० रा० भिकंभटजी करमरकर हरदास वास्तव्य आजरें इलाखा करवीर यांनीं मोरोपंतांविषयीं पुष्कळ माहिती आह्मांस दिली. तिचे आधारें आह्मी चरित्र लिहून तयार केलें तों इतक्यांत हल्लीं पंढरीस राहणारे पंतांचे वंशज (ह्म० नातवाचे नातु) मयूरपंडित यांणीं ही पुष्कळ माहिती मोठ्या उदार बुद्धीनें आमचेकडे लिहून पाठविली. सबब मशारनिल्हे भिकंभटजी व पंडित यांचे आमच्यावर व सर्व महाराष्ट्र जनांवर मोठे उपकार आहेत व त्याबद्दल आह्मी उभयतांचे फार आभारी आहों. शिवाय विद्वद्वर्य मयूरपंडितांनीं मोरोपंतांचीं कांहीं काव्यें आह्मांकडे पाठविलीं आहेत याबद्दल ते स्तुतीस पात्र आहेत हें वाचकांस कळविण्यास आह्मांस फार संतोष वाटतो.

मोरोपंत

—∞—

पूर्ण-मंत्र-भागवत

नतं-मोक्षद भव[1]-विधि[2]-नुत[3] जगदीश वरेण्य[4] वैनतेय-रथ[5] ॥
वाराया वसुधा-भर देह धरी वासवादि[6]-गेय-कथ ॥ १ ॥
नक्षत्र-प[7] प्रमोदे स्वकुळीं भक्तामराग[8] वर-नेजा ॥
वात्सल्यें वसुदेवात्मज होतां पूजिति[9] लोक-वर ते ज्या ॥ २ ॥
नर-पति परमोग्र भयद कंस उरगसा[10] वधी रने अल्प[11] ॥
बाल व्यसु[12] करि देवक्युदरज सा[13] यादवादि यमकल्प ॥ ३ ॥
नष्टां मोहुनि भवनीं गवळ्याच्या नेज आपुलें राम ॥
वाढवि सुख दे वाढुनि नंद-यशोदादिकां घन-श्याम ॥ ४ ॥
न गमो चित्र भयद तम घन गर्जित वर्ष तेथ शेष वरी ॥
वारिधि तशीं सुखें दे वाट हि यमुना न मार्ग-विघ्न करी ॥ ५ ॥
नष्टायु[14] मोहितां भरि गर-रस वदनीं कुबुद्धि[15] ते हि तरे ॥
वाखाणितां सुधाधिक वरदेश्वर-बाळ यश करी हित रे ॥ ६ ॥
अन[16] मोडी भग्न करुनि गतिस तृणावर्त[17] न परते मागें ॥
वाटेसि सुदेशाच्या लावी वारुनि पाप-चय[18] रागें[19] ॥ ७ ॥
नलिनाक्ष[20]-मुखीं मोहे पाहुनि नभ-आदि जग वदे हा[21] ते ॥
वाहुनि वसु[22] देह तरि च वाल्मीकि-प्रमुख गाति यश गा तें ॥ ८ ॥
नवल करी मोठें जन भव्य-प्रद गर्ग नांव नेज कथी ॥
वाचेला सुख दे जें वागवि जड जेंवि माय[23] दोष मथी[24] ॥ ९ ॥
नव्य-प्रमोद-कर शिशु-लीला-सुभगांगे[25] बहुत बळ-हरि[26] ते ॥
बाळ सुर-गुरु[27] हि झाले देहि-हिता बाप-मायसे करिते ॥ १० ॥
नवनीत-मोषें[28] सोसे न च भक्षी अंगज[29] बहु ते माती ॥
वांसवि[30] सुमुख वदे हा बागुलसें विश्व माय बाळा ती ॥ ११ ॥

---

१ शिव. २ ब्रह्मा. ३ स्तुत. ४ श्रेष्ठ. ५ गरुड-वाहन. ६ इंद्रादिकांनीं गाइली आहे कथा ज्याची. ७ चंद्र. ८ भक्तकल्पद्रुम ९ पूजिती. १० सर्पासारखा. ११ लहान. १२ मृत. १३ साहा (संख्या) १४ नष्ट झालें आहे आयुष्य जीचें अशी (पूतना). १५ दुष्टबुद्ध (पूतनेचें विशेषण) १६ गाडा. १७ राक्षस विशेष. १८ समूह. १९ कृपेनें २० कृष्ण २१ हाय हाय. २२ द्रव्य. २३ यशोदा. २४ नाश करी. २५ बाल-क्रीडनें शोभत आहे अंगें ज्यांची असे (रामकृष्ण) २६ बलराम व कृष्ण २७ देव-श्रेष्ठ. २८ चोरी. २९ पुत्र ३० पसरवी.

स्तन-काम मोघें[३१] होतां, भग्न करुनि मथन-पात्र मग भंवते ॥
वानर मेळवुनि सुरस, दे वाटुनि खाय पातली तंव ते ॥ १२ ॥
न करी क्षमा तमो-मति[३२] भर तनुचा न गति जव[३३]-वती तेणें ॥
वात्सल्यें सुत धरूं दे बाढ[३४] यशोधामें[३५] बंध गणि लेणें * ॥ १३ ॥
घन मोहांतुनि इभसे[३६], उद्धारि यमें[३७] अगम[३८] अवनतेष्टकरें[३९] ॥
घे रूप वासुराचें, देवारि[४०] करी तदीय घात परें[४१] ॥ १४ ॥
नग मोठासा सुभयंकर अजगर वत्स ते हि तत्पाळ ॥
वासुनि मुख देवास हि, गिळि होय तया अघो[४२] तदां काळ§ ॥१५॥
नर-शिशु मानुनि मोहें, भक्षी गल-दग्ध बकें[४३] हतेच्छ वमे ॥
बाळ-हारि असुर-देहा, चिरि सहज नवार्द्र यवससाचि[४४] गमे ॥१६॥
नलिनज[४५] मोहीं होउनि, डिंभ[४६] अनुग वत्स ने हि वर्षभरी ॥
वाटति सुख न कळों दे, भावा रामा हि विश्वकाय हरी ॥ १७ ॥
नटतां[४७] समोर गर्दभ[४८], गर्वें बळ तेधवांचि त्यास वधी ॥
वानिति सुर देखुनि विभु[४९]-बाहु-प्रति-विजय निवारि वासव-धी ॥१८॥
नटसा प्रभु प्रमोदें, भग्न करी फण महा-गरळ वमते[५०] ॥
वासुकि शत देते बळ, बालिशं[५१] कालिय तसेंचि ते शमते ॥ १९ ॥
वन-वन्हि पी रमोत्सव-भवनें[५२] व्रज रक्षि गज-वरा तेंवी ॥
वा सुहृदेक-गुरू नवा, नित्य प्रिय हरिच या जना सेवी ॥ २० ॥
नगोप[५३]-समोरु-वपु असुर, बलभद्र मग प्रलंब[५४] वधि तेजें ॥
वाहाति कुसुमें देवी, वानिति यश सत्सभा मना ये जें ॥ २१ ॥
नगजा-नियमोपासन[५५]-भद्र-मति गवळणी स्व-सुरनेहा[५६] ॥
बाळा सुदती त्यां दे, वासें[५७] चोरुनि सदय वर ते हा ॥ २२ ॥
नवसा परमोत्कांच्या[५८], पावे प्रभविष्णु गडबडुनि ने त्या ॥
वाढिति सु-रस पदेच्छुक, वाडव-दार[५९] प्रिय स्वपद देत्या ॥ २३ ॥

---

३१ व्यर्थ ३२ तमोगुणानें व्यापिली आहे मति जीची ३२ वेगवती ३४ अत्यंत ३५ कृष्ण * 'बाढ यशोदाप्रबंध गणि लेणें' असा पंढरपूर येथील प्रतीचा पाठ आहे. ३६ हत्ती (गजेंद्र) ३७ दोन ३८ वृक्ष ३९ नम्रसेवकाचें इष्ट करणारा ४० राक्षसविशेष ४१ कृष्ण ४२ अघासुर § 'तदघकाळ' (पं० प्र०) ४३ राक्षसविशेष ४४ गवता सारखा ४५ ब्रह्मा ४६ बालक, गोपाळ. ४७ नाचतां ४८ असुरविशेष ४९ ईश्वराचें भुजांचा प्रत्येक विजय ५० ओकणारे ५१ मूर्ख ५२ लक्ष्मीच्या आनंदाचें स्थान ५३ मोठ्या पर्वता सारखें आहे प्रचंड शरीर ज्याचें ५४ रा० वि० ५५ कात्यायनीव्रत ५६ स्वसुरतेच्छा ५७ वस्त्रें ५८ अति उत्कंठितांच्या ५९ ब्राह्मणस्त्रिया.

दिन सप्त वृष्टि मोठी, करि शक्र भयार्त गवळि ते हरितें ॥
[६०]बांहति [६१]नग सप्त दिवस, धरि सुख दे [६२]व्यसन [६३]बाढ-दय हरि तें ॥२४॥
ह्मणुनि नमोऽस्तु [६४]भवघ्नीं, गजवर-[६५]वाहन [६६]नतेष्टदा राहे ॥
वाखाणुनि [६७]सुरभि वदे गोविंद नवात्म-पय [६८]अर्जा वाहे ॥ २५ ॥
वन-[६९]नाथ-भृत्य मोहें ने व्रज-[७०]भर्त्या गमावते गवळी ॥
वारि-पथें तद्वसु दे त्या जाउनि वारि-[७१]नायकीं जवळी ॥ २६ ॥
मदन-विमोहन वल्लभ-वेणु-स्वर-गाति वनांत बहु माते ॥
[७२]वामी सुरसें देह न सांवरि किति [७३]वासें म्हणाति जय-गाते ॥ २७ ॥
स्त्रीजन-कामोद्दीपन-भर गगनीं वर विमान ने [७४]रासीं ॥
[७५]वाणी सुरस वदे या वानील समान काय [७६]येरासी ॥ २८ ॥
[७७]नगजा-यात्रा मोठी भक्षी अजगर वनांत ते दोघे ॥
बा [७८]अहि उद्धारि सुख दे प्रभु वारुनि ताप शाप यश तो घे ॥२९॥
धनदाचा [७९]मोठा खल भर्त्रहित अनुगं बळें चि नेत हरी ॥
बाल नसे ने सुदती दे [८१]वार्यसे पाय हंस-कीर्ति-वरी ॥ ३० ॥
नग-[८२]गुरु यमोग्र [८३]वृषभ ध्वनिनें गर्भघ्न वन्हि नेलानें ॥
बाढे तसा चि केला [८४]व्यसु दत्ताजयद पीत-[८५]चेलानें ॥ ३१ ॥
[८६]अहि-दलन मोरसा करि भव-[८७]हर खल [८८]तुरग-वध [८९]नतेष्टद या ॥
वानिति सुर [९०]वरदेशीं याची श्रित-बालकीं यथेष्ट दया ॥ ३२ ॥
[९१]वनदासि मोरसा हरि भक्त गहिंवरोनि [९२]पूरितनतेहा ॥
वानित सुभाग्य देखे बाळां [९३]माश्रय-पदां कृत-स्नेहा ॥ ३३ ॥
मन मोहीं गोपींचें भरलें गडबडति तेधवां रडती ॥
वाटे [९४]असु-प्रयाणचि देश [९५]दवानलाचि [९६]कोथ भर पडती ॥ ३४ ॥
नगरीं प्रमोद-भर जग-दीशा अवलोकिते जन शिवास ॥

---

६० हांक मारिती ६१ पर्वत ६२ संकट ६३ अत्यंत दयाळु कृष्ण ६४ संसार-नाशास ६५ इंद्र ६६ शरणागताचें इष्ट करणारा ६७ कामधेनु ६८ कृष्णास ६९ उदक-स्वामी (वरुण)-भृत्य(सेवक) ७० गोकुल-नायका (नंदा) ७१ वरुण ७२ स्त्री ७३ वस्त्रें ७४ रासांचे वेळीं ७५ सरस्वती ७६ गवाळास ७७ पार्वती ७८ सर्प ७९ कुबेराचा ८० सेवक (शंखचूड) ८१ पर्वतप्राय ८२ अरिष्टासुर ८३ व्यसु ८४ देव-अपजय-द ८५ पितांबरधारीनें ८६ सर्प ८७ संसार-नाशक (कृष्ण) ८८ केशीनामक दैत्य ८९ नम्र जनास इष्ट देणारा ९० वरदश्रेष्ठ ९१ जळदास ९२ भक्त-मनोरथ-पूरक ९३ लक्ष्मी-पति-चरणा ९४ प्राणोत्क्रमण ९५ दावाग्नि ९६ कल्याणास.

जाले सुदामें[97]-कुब्जा-दिक देही अभिनवाव्यय-निर्वास ॥ ३५ ॥
गुरु-बाणासनें[99] मोडुनि ईभ[100] अगसा[1] वधुनि लेश तेजानें ॥
बाढ-भुजें[2] व्यसु केले देवाप्रिय[3] मल्ल मत्त जे पानें[4] ॥ ३६ ॥
अघ-नग परमोग्र भयद गरळ-कटु-वचन न ते स्वजन मानी ॥
खल-मघवा[5] व्यसु केला देशाहित कंस वारिनयें[6] मानी ॥ ३७ ॥
करुनि जनक मोदितें[7] कुल-भर्ता मग उग्रसेन यादव ते ॥
स्व-निवास सुस्थित मुदित देश शिवायनें[8]चि निजपदीं लवते ॥ ३८ ॥
मृत तनय यमोन्मोचित भव्य गुरुसि[9] मग कृतानति-स्तवें[10] ते ॥
द्विषदनिल-वासुकि[11] प्रभु देति शिवालयें[12] सदैव जे सेवते[13] ॥ ३९ ॥
स्वज्ञान मोह-नाशक त्या भक्ता गवळिणींसे[13] ते दासें[14]* ॥
प्रेषुनि वासुनि सुख जें देति न शर्म[15] ज्या शिवाय खेदास ॥ ४० ॥
नर-पति मागध[16] मोठे भयद गजादिबळ घे स्वतेज अरी ॥
वार्ता परिसुनि देशीं दावाया ये तुडोनि जाय परी ॥ ४१ ॥
पैरें[17]-जन-मोहद भट[18] गज-वरसे चि मदांध कोटि ते तीन ॥
ज्याचे वासुकिसा दे दरें[19] केला बाढ यवनें[20] असु-हीनें[21] ॥ ४२ ॥
नव पुरें[22] परमोत्तम शुभ-गतिदें[23] रचि वनांत[24] तेथ अजें[25] राहे ॥
कुळ वाढवि बहु सुख दे जासि बाळा माय कीर्ति अजरा[26] हे ॥ ४३ ॥
नरसे[27] चि पळति मोठें भय दाविति सागरीं वसति अजें[28] ते ॥
वा सुरभितें[29] न देखति वाहुनि हृदयांत पाय यां भजंते[30] ॥ ४४ ॥
नवरी रेवति[31] मोदें बळभद्रा मग वरी पदीं च रते ॥
जें वारि-रुहें[32] सुरसें[33] दे वाळुनि[34] त्या काय मधुकरी[35] परते ॥ ४५ ॥

---

९७ माळी (ज्यानें कृष्णास मथुरेंत हार तुरे दिले) ९८ नूतन-नाशरहित-स्थल ९९ धनुष्य १०० हत्ती १ वृक्षप्राय २ पुष्ट-बाहु (मल्ल) ३ देव-शत्रु ४ मद्यप्राशनानें ४ पाप-पर्वत ५ खल-श्रेष्ठ ६ अधो-गमन-शील (जलवत्) ७ आनंदित ८ कल्याण-स्थान ९ सांदीपनि १० केला आहे नमस्कार व स्तव ज्यांणीं ११ शत्रुरूप-वायुला सर्पाप्रमाणें खाणारे १२ निराळे १३ ते=रामकृष्ण १४ उद्धव १५ शांति

* स्वज्ञान मोह-नाशक त्या भक्ता गवळणींस ते वास ।
प्रेषुनि मुखजें सुख जें देतीं न समजा शिवाय खेदास ॥ असा एक पाठ आहे,

१६ जरासंध १७ शत्रु १८ वीर १९ भीति २० काल-यवन २१ प्राण-रहित २२ द्वारका २३ उत्तम गति देणारा कृष्ण २४ उदकांत (समुद्रांत) २२ कृष्ण २६ नवीन २७ प्राकृत-जना सारखें २८ राम-कृष्ण २९ कामधेनु ३० भक्त ३१ बळराम-स्त्री ३२ कमळ ३३ पुष्प-रस ३४ टाकून ३५ भ्रमरी.

खल-जन मो[३६]घाश करुनि भ[३७]व्यां मग वरिलि भी[३८]ष्मकी [३९]मां ने ॥
वाहे सुदेव-[४०]वांडव पत्र प्रेषूनि म्हणाति यश गा तें ॥ ४६ ॥
मद[४१]नें रमोदर-ज[४२]ें भयें सागरिं शंब[४३]रें हनेच्छ बुडवि परी ॥
वाढुनि असुर वधुनि दे दर्शन बहु हृष्ट बाप-माय करी ॥ ४७ ॥
सुबहु दिन मोहद समर भ[४४]क्तें करुनि संगरोत्स[४५]वें [४६]सुतेतें ॥
वाहे मणि वसु देह हि जें श्री सुख हे हि बायको घे तें ॥ ४८ ॥
मन मोडुनि भय पावे गडबडुनि सुनेसि[४७] सूर्य-स[४८]ख अर्पी ॥
[४९]वानिति [५०]सुरी गदेपरि वास हरिकरीं यशें जना तर्पी ॥ ४९ ॥
न जगे-हेतोदय-रुचि भ[५१]क्तें जगन्[५२]मंत स[५३]वक्रियेंत रने ॥
वाहे मणि वसु देवा यश ये हें समजती सुधी नर ते ॥ ५० ॥
रवितन[५४]या परमो[५५]त्कां भजनें जगदीश्वरा स्वयें वरि ने ॥
वास सुकृतें पदीं दे वारिज-[५६]शय त्यासि दास्य जे करिते ॥ ५१ ॥
नवरी प्रभु प्रमोदें पितृ-भगिनी-जा[५७] हि मग वरी अग्निे ॥
वाहुनि सुजविति देश[५८]प वाहुज[५९] नयनें झटोनि रण करिते ॥ ५२ ॥
नग्नजितें मोदभरें वृष-गर्व[६०]हरा वरा ननेष्टकरा ॥
वाहिलि [६१]सुता सुदेशज वार[६२]णें हय सह न आवरूनि करा ॥ ५३ ॥
पर न मना ये मोहे तात-भगिन्यंग[६३]जा वरी भाने ॥
वाहोनि सुखें देती[६४] बाढश्रेयस्करा वरायातें ॥ ५४ ॥
मद्र-नरप-भू[६५] मोदें इभ-गति[६६] वरिलि विसरे न ने कृष्णा ॥
[६७]वासवजें सुज्ञें जासि देवी नव-वारिज-नयना कृष्णा[६८] ॥ ५५ ॥
न[६९]रकां मोठ्या समरीं भस्म करी मग वरी स्त्रिया तेजें ॥
हरि वासव-म[७०]दें सुर-तरू दे मागे इष्ट बा[७१]यको तें ज्ञें ॥ ५६ ॥
नवऱ्या मोदें भव्या लक्ष्मीं जगदीश वरुनि ने सोळा ॥

---

३६ निराश ३७ रूपवती ३८ रुक्मिणी ३९ लक्ष्मी ४० सुदेवनामा ब्राह्मण ४१ प्रद्युम्न ४२ रुक्मिणी-पुत्र ४३ दैत्यविशेष ४४ जांबुवंत ४५ "भक्तकर्ता संगतोत्सव सुतेतें" (पं० प्र०) संगतोत्सव=दर्शनाचे योगानें आनंदित ४६ जांबुवंती ४७ सत्यभामेस ४८ सत्राजित ४९ वर्णिती ५० देवी ५१ अक्रूर ५२ सर्वमान ५३ यज्ञकर्मांत ५४ कालिंदी ५५ परम-उत्कंठिता ५६ कमलपाणि (कृष्ण) ५७ कृष्णाची आत श्रुतकीर्ति-तिची कन्या मित्रविंदा ५८ राजे ५९ क्षत्रिय ६० इंद्र-गर्व-हर (कृष्ण) ६१ सत्या ६२ हत्ती ६३ भद्रा नांवाची ६४ कृष्ण ६५ लक्ष्मणा नांवाची ६६ गजगति ६७ अर्जुनानें ६८ द्रौपदी ६९ भौमासुर ७० इंद्र-गर्व ७१ सत्यभामा सुंदर.

बामी[७२] सहस्र तितुक्यां सुख दे वाक्कायमनें[७३] पदीं घोळा ॥ ५७ ॥
नर्म[७४] श्री मोहद करि भव-भंजन[७५] गर्व नुरवि लव तेणें ॥
वाक्यें सुरसें देवाचार्य[७६] म्हणे काय मी अशीं नेणें ॥ ५८ ॥
रुक्मी नय मोडी त्यजि भय खळ कालिंगकादि बळ ते ज्या ॥
वाइट हि असुनि देती शलभ[७७] दवा तेंवि होय बळ तेजा ॥ ५९ ॥
बळि-नंदन[७८] मोठा हर-भक्त महा गर्व वरज[७९]-तेज जया ॥
बाहु-सहस्र सुरोत्तम दे वारूनि अनय जीवदान तया ॥ ६० ॥
घनद-समोदार[८०] भला नृग नृप-वर तारिला नतेष्ट-करें ॥
वारित-नाभें सुजें वरदेशें यादवान्ववाय-वरें[८१] ॥ ६१ ॥
व्रज-जन मोदित करि बळभद्र जगन्नाथ पुरवि वनितेहा ॥
वात्सल्यें सुख दे कीं म्हणती बाळक वयस्य[८२] मनिं ते हा ॥ ६२ ॥
नर-पति पौंड्रक[८३] मोहें ईश म्हणे जेंवि भणंग[८४] मानव तें ॥
त्या वधुनि वासुदेव न करितां वा सुकवि काय मानवतें ॥ ६३ ॥
वानर[८५] मोठा खळ भव-विपदगदें[८६] रैवतेच्छितक्रीडें[८७] ॥
वाम विहतमुर वधिला देशसवापाय* हत-धरा-*पीडें ॥ ६४ ॥
नय[८८] मोडुनि भव-हर-जा[८९] गज-पुरिं[९०] करि बद्ध ते धवां दुष्ट ॥
बालिशीं[९१] सुयोधन वदे वाइट ऐकोनि होय बळ रुष्ट ॥ ६५ ॥
नगर[९२] यमोग्र हळें[९३] उच-टुनि भगवत्पादजें[९४] सरितें[९५] माजी ॥
कुंठित होता वासुनि मुख देवा* अभय वदति जन-राजी[९६] ॥ ६६ ॥
नर मोद प्रति-भवनग[९७] गद-पूर्वज[९८] चित्र भाव ते दावी ॥
वाटे सुख देव-मुनिसें[९९] वाढवि यश जो अनंत वेदा वी[१००] ॥ ६७ ॥
नर-पति-मोचन भक्त-सुगम मागध[१] वधुनि ते हि पार्थ-सख ॥
चिंता वारी सुख दे धर्मा वागवुनि राजसूय-मख ॥ ६८ ॥

---

७२ सुंदर. ७३ वाणी-शरीर-मन हीं. ७४ विनोद. ७५ संसार-नाशक. ७६ बृहस्पति. ७७ टोळ. ७८ बाणासुर. ७९ वरप्राप्तीपासून उत्पन्न झालेलें. ८० मेघवत् उदार ८१ यादव-वंश-श्रेष्ठ ८२ मित्र. ८३ राज विशेष ८४ भिकारी. ८५ नरकासुराचा मित्र (द्विविद). ८६ संसाररूप विपत्तीला औषधरूप. ८७ रैवत पर्वतावर इच्छिली आहे क्रीडा ज्याणें (बळराम). *** देशांतील यज्ञाचा नाश करणारा. **** दूर केली आहे पृथ्वीची पीडा ज्याणें. ८८ न्याय. ८९ संसार-नाशक (कृष्ण)–पुत्र (सांब). ९० हास्तिनापुरांत. ९१ मूर्ख. ९२ हास्तिनापूर. ९३ नांगरानें. ९४ ईश्वराचे पायापासून झालेली. ९५ यमुनेंत. ९६ जनसमूह. * " दे बा अभय वदति जनराजी " (पं० प्र०) ९७ प्रत्येक घरांत असणारा. ९८ कृष्ण. ९९ नारद. १०० प्रसवे. १ जरासंध.

नर-पति शाप-विमोहित भगवद्-द्वेषीं च जो रनें चैद्य[२] ॥
बा गति सुदर्शनें दे मारुनि त्यातें भवामय[३]-सुवैद्य ॥ ६९ ॥
मन मोहे धर्म-भंगें[४] *गमवि वनें[५] स्थळ भुलोनि तेथ पडे ॥
बाळ सुयोधन देखे स्वपरिभवा हास्य मय-सभेंत घडे ॥ ७० ॥
नगरी मोहें रोधी सौभ[६] गगन-यान-चर बळी मौनें[७] ॥
घन वात सुनाभायुध[८] नांदे निववावयासि यश गा ते ॥ ७१ ॥
निज-जन-संग्रामोद्यम + भव्य गमेना न वळति ते कोणी ॥
बरवा सुतीर्थ-देशीं वास ह्मणे जाय बळें[९] फिरे क्षोणी[१०] ॥ ७२ ॥
सज्जन मोदित केले शुभ-गति-वर-लाभ-काम जे होते ॥
कारि तत्सवाहित व्यसु[११] दे वाडव[१२] कथिति अर्थ-चय जे ते ॥ ७३ ॥
नमुनि प्रमोदवि पृथुकें[१३] भक्षुनि गहिंवरुनि तेधवां परते ॥
वाडव[१४] सखा सुदामा त्या दे वासार्थ हेम[१५]-मय पुर तें ॥ ७४ ॥
जन रविचा मोठा शुभ उपराग[१६] श्रवण करुनि ते आले ॥
सहवास कुरु-सुदेशीं वाहुन समुदाय पावते झाले ॥ ७५ ॥
द्रुपद-तनयेसि मोदें भगवत्प्रिय-दार[१७] ते कथिति लग्न ॥
बा जा सुरसीं देवी-चित्तें वावरुनि हायसीं मग्न ॥ ७६ ॥
नंदन-मोहें भजती गमाति तदा सन्य वत्स ते पितर ॥
बाप वसुदेव वाटे नंद-यशोदांपुढे जना इतर ॥ ७७ ॥
गोपी नलिनी[१८] च तमो-हर[१९] भगवान् वदति जाणते अथवा ॥
सुकल्या वल्ली देव हि वारिद[२०] यश साधु हो असें कथवा ॥ ७८ ॥
नयनें मोदाश्रुभरें[२१] अंगज[२२] बळ कृष्ण ते भरति पूर्ण ॥
बाळ व्यसु[२३] देवकिला दाविति वानीले[२४] काय कवि पूर्ण ॥ ७९ ॥
मन-मोह शुभ गुण-गणें पावे बळ[२५] तेज उग्र परि शिकवी ॥
वासविस[२६] सुभद्रा दे वानितिल उगे चि काय हरिशी कवी ॥ ८० ॥
अनुदिन मोदित भजनीं सदनुग-वर[२७] शांति-तेज-आवास[२८] ॥
त्या सुज्ञा श्रुतदेवा[२९] भेटे यदुराज[३०] भुलुनि भावास[३१] ॥ ८१ ॥

---

२ शिशुपाल. ३ भवरोग. ४ धर्मराजाचे ऐश्वर्यानें. * वाटवी. ५ उदक. ६ शाल्व. ७ माजे. ८ सुदर्शन-धारी (कृष्ण). + हितकारक. ९ बलराम. १० पृथ्वी. + तत्प्रज्ञ-नाशक वातापि ११ मृत. १२ ब्राह्मण. १३ पाहे. १४ ब्राह्मण. १५ सुवर्णमय १६ ग्रहण. १७ कृष्णाच्या आवडत्या बायका. १८ कमलिनी. १९ सूर्य. २० मेघ. २१ आनंदाश्रुसमूह. २२ पुत्र. २३ मृत. २४ वर्णील. २५ बळराम. २६ अर्जुनास. २७ भक्तश्रेष्ठ. २८ स्थान. २९ ब्राह्मण विशेष. ३० कृष्ण. ३१ भक्तीस.

नरपति मोठा भक्त *स्वगताचि बहुलाश्व भूप तेथ वसे ॥
त्या वासुदेव वाढवि सुयशें या नत पित्यासि पुत्र तसे ॥ ८२ ॥
चित्त न मोडी भक्तीं अनुराग बहु स्वदास ने तारी ॥
सुख वासु दे चि वारी प्रिय घन चातक-तृषा स्वयें वारी ॥ ८३ ॥
हरि चि घन मोर भक्त चि कीं गर्जति करिति नृत्य सोत्सव तें ॥
वारुनि अघ सुख देती जीवा प्रभु-वर्य-पाय हे सवते ॥ ८४ ॥
शमन करुनि मोहाचें भंजकां जे गति वरा ह्मणति कवि ते ॥
सदरि-पवन-वासुकि[32] दे वागवितिल काय पर असे अविते[33] ॥८५॥
नगजेशों[34] मोठा खळ भजुनि गळां पडुनि वर वरुनि परते ॥
वाळ वृकासुर देवा हाय ह्मणवि अमर कांपले पर ते ॥ ८६ ॥
वचन अमोघ[35] न व्हाया भस्म गर-ग्रीव[36] लोक ते शर्व[37] ॥
भ्रमतां वाचुनि सुख हा ह्मणती देवादि सभयधी सर्व ॥ ८७ ॥
त्यगांत तसें मोठें भवा‡ गडबडतां ते हि लोक-पाति बाळ ॥
भट्टर[39] विष्णु वृका दे वामनसा भेटि सद्भयद-काळ[40] ॥ ८८ ॥
वृक-मन मोहुनि भगवान् वदला तेव्हां भवाहितीं[41] असुरा ॥
देवा शिरीं §शय मृषा[42] हरि-हर-माया चि भुलवि बहु न सुरा[43] ॥८९॥
नमन्ते असें मोठें भव-गज-हरि[44] कारि वज्र-तेज पाणि[45] धरी ॥
शक्रें[46] चि सुनाभ-कर[47]-छल[48] देवाराति[49] होय तो शिखरी[50] ॥ ९० ॥
नव[51] मोत्यांचे दाणे-से डिंभ[52] गमावले न ते हानी ॥
लघु वाडव[53] सुत-शोकीं दे गाळी[54] यादवान्यनयें[55] मानी ॥ ९१ ॥
नरें[56] मोठा पण[57] भर घे गवतें[58] यादव ह्मणे शिवा[59] दशमीं[60] ॥
स्पष्ट नव सुतां देउनि संपादिन वाडवोत्तमा यश मी ॥ ९२ ॥
अनळीं[61] मोघपण भासित हो** नर गणिती न वपुसि जे कवि ते ॥

---

* शरण आलेला. † बहुलाश्व आणि श्रुतदेव. ३२ सज्जन-शत्रु (खल) --वायु-सर्प. ३३ रक्षणकर्ते. ३४ पार्वती-पति. ३५ व्यर्थ न होणारें. ३६ विष-कंठ. ३७ शिव. ३८ संकट. ‡ शिव. ३९ ब्राह्मणरूपी विष्णु. ४० सज्जनांस जे भयप्रद त्यांचा काळ. ४१ शिवशत्रु. § हात. ४२ व्यर्थ. ४३ मद्य. ४४ संसार-हत्ती-सिंह. ४५ हात. ४६ इंद्र. ४७ चक्रधर (विष्णु). ४८ कपट. ४९ देवशत्रु. ५० पर्वत. ५१ नऊ ५२ बालक. ५३ ब्राम्हण. ५४ शिव्या. ५५ यादवांचा मोठा अन्याय. ५६ अर्जुन. ५७ प्रतिज्ञा. ५८ कस्पटासारखे. ५९ कल्याणास. ६० दहाव्या ('सुतीं' याचें विशेषण). ६१ अग्नींत. ** 'होइ न गणती' असा पाठ आहे (पं. प्र.)

वासवि[६२] सुज्ञ वदे करि बाणालय[६३] अबल ज्या पवन सविते ॥ ९३ ॥
तरि न उरे शिशु मोहे भगवत्सख[६४] तेधवां धवल-वाहा[६५] ॥
कृष्ण ह्मणे मी द्विज-सुत देतों बा काय तूं ह्मणसि हा हा ॥ ९४ ॥
नर[६६] परमोदार रथीं घे भगवान् द्रुत[६७] निघे प्रवर-तेजा[६८] ॥
वात-सुगति[६९] देश क्रमि बा शिवले काय न रविकर ते ज्यां[७०] ॥ ९५ ॥
दावी परम-घन-तमोहर[७१] भगवत्प्रहित चक्र-तेज पथा ॥
वासव-सुत[७२] सह देशा ने वारिज-नयन[७३] अद्भुता स्वरथा ॥ ९६ ॥
शेष-शयन परमोत्तम-भक्त-स्वरगर्भ[७४] अनादि वर-तेजा[७५] ॥
बापा सुतसे देखति वासवि[७६] यदुराय[७७] बद्ध-कर ते ज्या ॥ ९७ ॥
अज्ञान-तमोघ्न[७८] ह्मणे भर जगतीचा[७९] हरा वधुनि पर[८०] ते ॥
द्रुत या न्या वाडव-सुत[८१] मज देवा प्रिय सदा पदा स्मरते ॥ ९८ ॥
नमुनि घेना[८२] मोर तसे भगवत्प्रेरित फिरोनि नर[८३] हरि[८४] ते ॥
येती वाहुनि दश सुत देति तया नव नवाभ्युदय[८५] करिते ॥ ९९ ॥
सुजन प्रमोद-कर मुनि करिती भगवत्त्रयीं[८६] विवादानें ॥
वाडव सुज्ञ भृगु वदे वारिन संशय तुम्ही निवा दांत ॥ १०० ॥
कोप अनमनें[८७] मोठा भगवद्विधिच्या मनीं उठे न उते ॥
धरि वाट सुर*-मणिशि दे न शिवो बा यद्गुण श्रिताघ-धुतें[८८] ॥ १०१ ॥
अनल-परमोग्र[८९] झालें भस्म श्रीगल[९०] करावया पाहे ॥
तेव्हां शिवा[९१] सुदेवी वारी दृढ पाय धरुनियां राहे ॥ १०२ ॥
अविनत[९२] माधवोरीं[९३] भय न धरुनि राग करि पदे हाणीं ॥
वर-तेजा भृगु वाडव सुज्ञ गदेला नवा अजेय[९४] आणी ॥ १०३ ॥
उठुनि नमी मोक्षद-गुरु[९५] परि भक्ता गजबजोनि ते लत्ता ॥
वानी मानी सुख शुचि देह शिवालय[९६] ह्मणे खरी सत्ता ॥ १०४ ॥
सर्वां जन प्रमोदित भृगुनें भगवद्यशें चि ते केले ॥

---

६२ अर्जुन. ६३ बाणगृह. ६४ अर्जुन. ६५ अर्जुन. ६६ अर्जुन. ६७ सत्वर. ६८ श्रेष्ठ तेजाचा. ६९ वायूप्रमाणें चपल. ७० ज्या काय ते रविकर न शिवले ! (तो देश). ७१ अति गाढ-अंधकार-नाशक. ७२ अर्जुन. ७३ कृष्ण. ७४ कल्पवृक्ष. ७५ श्रेष्ठ तेजाचा. ७६ अर्जुन. ७७ कृष्ण. ७८ अज्ञान नाशक. ७९ पृथ्वीचा. ८० शत्रु. ८१ ब्राह्मणपुत्र. ८२ भेदास. ८३ अर्जुन. ८४ कृष्ण. ८५ नवीन ऐश्वर्य. ८६ तीन देवांविषयीं. ८७ नमस्कार न करण्यानें. * शंकराकडे. ८८ भक्तांचें पाप धुऊन टाकणार. ८९ अग्नीसारखा अत्युग्र. ९० शिव. ९१ पार्वती. ९२ अनम्र. ९३ लक्ष्मी-पति-उरीं. ९४ पराजय. ९५ विष्णु. ९६ कल्याणस्थान.

तले पाय ॥ तें म्यां स्वमुखें वदावें काय ॥ ब्राह्मणापेक्षां बापमाय ॥ मजला अधिक न गमती ॥ २३३ ॥ ब्राह्मणभक्त देवव्रत ॥ तूं हा ब्राह्मण चरणीं नत ॥ वर्णील कोण तुमचें सुकृत ॥ धन्य तुह्मी प्रभु ह्मणे ॥ २३४ ॥ ऐसी दानधर्मीं कथा ॥ श्रवणमात्रें नाशी व्यथा ॥ पुरवी श्रोत्यांच्या मनोरथा ॥ श्रीरामात्मज हें जाणें ॥ २३५ ॥ श्रीदुर्वासमुनींची भिक्षा ॥ दुःखदारिद्र्यश-मनीं दक्षा ॥ श्रवणमुखें रसिक हो भक्षा ॥ मयूरेश्वर प्रार्थितो ॥ २३६ ॥

समाप्त.

भृगुचरित्र.

श्लोक.

जी सुखप्रद सरस्वती धुँनी । सेविली सतत सर्व साधुनीं ॥
तत्तटीं करिति सैत्र सन्मुनी । जे स्वकर्मरत नित्य जन्मुनी ॥ १ ॥
मोक्षार्थ सत्र करिती ऋषि सर्व हा ते ॥
जेथें स्वयें चि यजमान हि ते चि होते* ॥
तेव्हां वितर्क करि त्या मुनिची सभा जी ॥
जो तत्क्षणें चि भवबीज-कणास भाजी ॥ २ ॥

ब्रह्मा शंभू विष्णु तीघे समर्थ । यांच्या दासा प्राप्त होती पुँमर्थ ॥
तैंतद्भक्तां भासती ते चि भारी । शैवां शंभू वैष्णवां कैटभारी† ॥ ३ ॥
तत्वें परी कोण बरा तिघांत । ज्याचें पदध्यान भयातिघात ॥
सर्वांस ही जो सुलभ स्वभावें । ज्याच्या हरे ताप निज स्वभावें ॥ ४ ॥
तराया भवाब्धींत अज्ञान राशी । तिहीं प्रार्थिला श्रीभृगु ज्ञानराशी ॥
परीक्षा करायास तो सिद्ध झाला । जनीं सर्व ही जाणती सिद्ध ज्याला ॥५
श्री सत्यलोका प्रति तो द्विजाती । गेला न जेथें विषयेच्छु जाती ॥
करी परीक्षा भृगु तो पित्याची । न होय दुर्बुद्धि तथापि त्याची ॥ ६ ॥
स्तवन वंदन तो कवि घातया । न करि जाउनि लोक विधातया ॥
ह्मणुनियां विधि तो बहु तापला । गणि मनीं अवमान चि आपला ॥७॥
विवेकें चि तो कोपतापास वारि । करी शांत जैसें स्व बापास वारी ॥

---

१ नदी. २ यज्ञ. ३ चतुर्विधपुरुषार्थ. ४ त्याच्या त्याच्या भक्तास. ५ ब्राह्मण. ६ ब्रह्मदेवाची. ७ उदक. * हवन करणारे. † विष्णु.

नमस्कार तो हस्त जोडूनि घाली । मनीं लाज तेंव्हां विधिच्या निघाली८
पहाया प्रभू योगिया तापसांच्या । क्षणें जो हरी चिंतितां ताप साचा ॥
परीक्षा कराया पहायास भार्वा । भृगु जाय जो भूरहायास्वभावा ॥ ९ ॥
आला भेटावयाला मुनिवर भृगु हा सांहिदे भाउ मातें ॥
सामोरा देव जातां निरखि कुतुक तें दिव्यशोभा उमातें ॥
इच्छीना हा शुचित्वें पितृवनवसतिप्रेतपालिंगनाशी ।
ज्याचें नेत्रें पहाता सुखशिशिर *भवोग्रातपा लिंग नाशी ॥ १० ॥
सो बुद्धि झाली असि भूतपाची † । की हा म्हणे मी निजभू[११] तपाची ॥
ज्येष्ठावमानी रत हा असाधू । मरो क्षणें शूळ यशासि साधू ॥ ११ ॥
ज्याणें हा मुनि पोटिसीं धरुनियां व्हावें चि रोमांचित ।
जो सर्वज्ञ जनीं पदासि करितां सत्कर्म-सोमांचितें[१३] ॥
तो कोपें विभुचा भुज ज्वलद पापित्तार्चिच्या अग्रजा ।
शूळा घे बहु फारसे पटु पवी छेदी असें अग्र ज्या ॥ १२ ॥
प्रगल्भां[१४] मानाची वसति गिरिजा आपगाचितो ।
न भी वारायाला खमुखनिधि[१५] आपण चि ती ॥
तिला आलिंगाया नव हि भुज जेंव्हां सरसनी ।
न संकोचें बोले शिव हृदयहारी सरस ती ॥ १३ ॥
रक्षायाला तत्क्षणीं देवी[१६] हे । पायां लागे तो उगा देव राहे ॥
तीणें शांतक्रोध तो शंभु केला । तो ही तीच्या प्रेमभावां भुकेला ॥ १४
बुझायाला गोत्रस्खलन निस विश्वंभरें[१७] नमी ।
म्हणे जी कोपानें [१८]परिणति करा शंभर न मी ॥
स्वयें विप्रत्राणास्तव रमणपायां वर तनू ।
त्यजी ते अक्रोधा करि भुवनपैा या वरतनु ॥ १५ ॥
क्षणीं जीची दृष्टी सहज भुवनें शंभर विती ।
सुखग्रासीं जी कीं निजभजकतोकां[१९] भरविती ॥
स्वयें विप्रत्राणास्तव रमणपायां वर पडे ।
तदा झाले लोकीं पद दशभुजांही वरपडे ॥ १६ ॥
स्पर्शे पदा मति ते अगजा न न । क्षण जिला स्मरला हि गजानन ॥
विगतरोष करी पतिला सती । नुरवि हा प्रभुकोपतिळांस[२०] ती ॥ १७ ॥

---

८ शंकराला. ९ आलिंगणें. १० स्मशानांत राहणारा शंकर. ११ मुख्य ठिकाण. १२
१३ सत्कर्मरूपी चंद्रानेंयुक्त. १४ प्रौढ. १५ शिवाला. १६ दिधला (भृगुला.) १७ शिव.
१८ क्रम. १९ बालक. २० तीळभर. * संसाराच्या उग्र तापाला. † शिवाची.

चरित्र तें पाहुनि शंकराचें । सर्वांचिया त्या अभयंकराचें ॥
आसादिलें त्या मुनिनें लेशानें[२१] । अकुंठ चित्तें अति पेलवानें ॥ १८ ॥

रमोत्संगीं[२२] ठेवी रसिक विभु सर्वोत्तम उसें ।
तदंकाला मानी भुवनपतिचें चित्त मउसें ॥
मिषानें निद्रेच्या मुनिहृदयसद्मा सुपतिला ।
उशीला निंदूनी करि मुदित पद्मा सुपतिला ॥ १९ ॥

होता जागविला जणों हरिजनें एकादशी कीर्तनें ।
जाला श्रांत विशुद्ध भक्तभजन-प्रेमाचिया नर्तनें ॥
या साठीं निजला उगाचि करुनी लक्ष्म्यंक पर्यंकसा ।
त्या सौख्यांत पदप्रहार विषयीं निःशंक हा हो कसा ॥ २० ॥

कीर्तनीं स्वगुणकीर्तनगोडी । ती सुधेंत तंव केवळ थोडी ॥
स्वस्वरूपरतिचिंहतु समाधी । तो न सुप्त हत सर्वसमाधी ॥ २१ ॥

करावा जागा हा परि बहु सती लाज वटती ।
मनीं हा सप्रेमें कुलयुवतिलीला उवटती ॥
प्रबुद्धांचा राजा कपटमयनिद्रा कवळितो ।
करानें लोटावा तरि विभु अणिद्राकवळ तो ॥ २२ ॥

द्विजाचा लाभाचा समय असुसंपाद पळतो ।
उभा आहे श्रीमन्मुनिवर पुढें पाद पळ तो ॥
पदस्पर्शे होतां सदय विभुला जागर तरी ।
नसे संकष्टाचा अपरिमित तो सागर तरी ॥ २३ ॥

न आहे ह्मणावा जरी देव जागा । कळेना मना वाद हा ठेव जागा ॥
तुह्मी वर्ततां देव कैसा निजेला । धरी तो बळें कौतुकानें निजेला ॥ २४ ॥

सर्वज्ञ विप्र मम सत्वपरीक्षणासी । आला चुकावुन वदोनि परी क्षणासी ॥
हा यामुळें कुतुकराशि निजोनि घोरे । तो विप्र कोंव निजसिद्धिपथीं निघोरे ॥ २५ ॥

कुतुकनिद्रित देव असे खरें ॥ दळविलें हृदयीं मुनिशेखरें[२३] ॥
वदन पाहुनि तो भुलला तरे ॥ सुख-[२४]हृदीं न न ते मुनि लात रे ॥ २६ ॥

पादांभोजरसा सर्वे करुनियां तो भूलला बाळक ॥
पायें जागविला करा-समजुनी लोकत्रयीं पाळक ॥
किंवा पद्मनिवासिनी भृगुसुतावासार्थ शुद्धा पदा ॥
लावी तीर्थ करी मुकुंदहृदया त्या भक्तचिंतास्पदा ॥ २७ ॥

---

२१ क्षणानें २२ मांडीवर. २३ श्रेष्ठानें. २४ दोहात.

स्वदासासि अक्लेश चि देवराशी ॥ तथा श्रीवराशी शचीदेवेरांशी[25] ॥
उरीं तो करी साधु लत्ताप्रहार ॥ तुटे तो गळांतील ही क्षिप्रें[26] हार॥२८॥

ज्याची भक्तिज्ञ लोकां अमृतनिधि अशा विश्वपाला तयातें ॥
मारी हा तो परीक्षिस्तव हृदयिं भृगू सत्तपा लात यातें ॥
तो हा विप्रावमाना समजुनि उठला तो गमे घाबरा हो ॥
या सर्वे तूं चि देवीं स्वजनशिखिदयाकाळमेघा वराहो ॥ २९ ॥

ज्याच्या पायाचा रज विभव होतां निजसुरा ॥
उठे पादस्पर्शे गडबडुनि हा तो निजसुरा ॥
जयासाठीं योगीजन अनशनानें तळमळे ॥
तयाचा विप्रांच्या चरणनमनीं कुंतळें[27] मळे ॥ ३० ॥

उठे गडबडोनियां उतरुनी पलंगातळीं ।
करी मुनिपदास तो विरजें[28] आपल्या कुंतळीं[29] ॥
नमस्करुनि आसनीं बसविला महा आग्रहें ।
कृतार्थ भृगुला करी असकृदांघ्रियुग्मग्रहें[30] ॥ ३१ ॥

येणें तुझें न दिधलें मज होउं ठावें । प्रत्युद्गमार्थ[31] पहिलें तुज हा उठावें ॥
माझा खराचि सदया अपराध राया । तूं शांतिला क्षम[32] चि सत्वपरा धराया ३२

हें माझें हृदय प्रभो कठिण कीं त्वत्पाद हे कोमळ
स्पर्शानें तरि यांचिया मम हृदावासीं न ठाको मळ ॥
ताता हें दुखलें असेल पद कीं आज्ञा स्वदासा भुया ।
द्यावी क्षाळुनि धन्य होइन जनीं मी त्वत्पदा सो[33]धु या ॥३३

क्षाळूनियां पद कणा अवनेजनांच्या[34] । घेईन साधिन यशा अवनें जनाच्या ॥
मातें हि मद्गत हि साधुसभाजनांतें[35] । तारीन हा करुनि साधुसभाजनांतें[36] ॥३४

जालों मी श्रीनिवास प्रभु तव चरणस्पर्शपूतांग[37] देवा ।
चापा चक्रा भुजा वा बळ मुनिचरण द्वंद्व धूतां गदे वा ॥
आर्यीं पूजा करूं दे मग कर करणें सत्तमा ज्या निदेशीं[38] ।
जेणें घेऊनि आलें तुज भुवनगुरो चित्त माझ्या निदेशा ॥ ३५ ॥
तीर्थाचें तीर्थकारी इतर जळ नमे हें जसें पातकारी[39] ।
हें पीयूषाभ[40] वारी भजकसुख पिपासोद्भव क्षोभ वारी ॥

---

२५ शचीचे इंद्राला (विष्णूस.) २६ सत्वर. २७ केंस. २८ स्वच्छ. २९ केसानें. ३० वारंवार दोन्ही पाय धरून. ३१ सामोरे येण्यास. ३२ योग्य. ३३ वागले. ३४ पाय धुतलेलें पाणी.. ३५ साधुसमूहाला. ३६ पूजा. ३७ पवित्र शरीर. ३८ आज्ञा. ३९ पापनाशक. ४०. अमृतातुल्य.

मानिति भूसुर देवा, यत्स्मरणें ताप पाप-सह गेले ॥ १०५ ॥
नृपुत्तमा तेंमोघी भव्य-गती गी[९८] तिच्या तटीं वसते ॥
पांडव सुज्ञ करिति हा, देवाद्या पारखुनि यशोरस ते ॥ १०६ ॥
संतत नव परमोत्सव, भरले नगरींत वसति ते करिती ॥
वाद्यें सुस्वर गीतें, देवालयें गर्व सर्व ही हरिती ॥ १०७ ॥
वंनंदें प्रभुवर मोरचि, भक्त-गण वंदींन्यनेंसि पार[१०२] नसे ॥
वाखाणिनि सुरदेश्वर वार्ता कविराय ही अशेष कसे ॥ १०८ ॥
मंत्रमय स्तुति भावें, भागवता नमुनि देव-देवा हे ॥
तुळशी च राम-नंदन, सेवा ऐशीच देव दे वाहे ॥ १०९ ॥

समाप्त.

गोपी गोडवा.

आमद्गोपी-वृंद,प्रेमामृत-सिंधु-बिंदु-लव करिता ॥
आपणां शीतळ सेवा, आजि रसिक-चकोर-इंदु लवकरि तो ॥ १ ॥
मथुरेकडील कांहीं. आयकिलें वृत्त सखि नव लटिक तें ॥
नाहिं बहु वदनि सये !, सुज्ञ-जन-मनीं खरें नवल टिकतें ॥ २ ॥
सांग कसें काय बरें, वद निववायासि आयकों दे हा ॥
हृदय-प्रिय-जन-वार्ता,-श्रवण-सुखें करुनि काय कोंदे हा ॥ ३ ॥
प्रिय सखि ! लाजे जिव्हा, ज्याची पद-धूलि सुर तदा सीसीं[३] ॥
राहत होते त्यासीं, त्या मथुरेमाजि सुरत दासीसीं ॥ ४ ॥
मेळा विधि[४] एकविता, सखि जें स्वर्गी हि नायकांचेच ॥
गलित तदधरामृत-रस-कण हि जपुनि रसिक-नायका वेंच ॥ ५ ॥
उद्धव कीं अनुसरला, सखि आश्रित आश्रया न विटवीती ॥
यश नाहींच करिल कीं, किति शोषिल तो समुद्र टिटवी ती ॥ ६ ॥
बाई सत्य वदसि हें, प्रभु जन असतां कलंक ही शोभे ॥
चंद्रचि पहा जरि हि हा, सक्षय सकलंक दृष्टि ही लोभे ॥ ७ ॥
सखि आर्जवार्थ गेला, ध्याया ह्मणवून हा दयालु बरा ॥

---

९७ पाप-नाशक. ९८ सरस्वती. ९९ स्वर्ग. १०० मेघ. १०१ दातृत्वाला. १०२ अंत.

* एखाद्याचें प्रेम आपणावर असून तें तो पुढें विसरला असता जे उद्गार आपुले तोंडातून निघतात त्यास गोडवे म्हणतात. १ हे सखि. २ शरीर. ३ मस्तकीं ४ नशीब.

उद्धव पहा कसा जो, मोहीं कृत-साधु-वाद या लुब्ररा ॥ ८ ॥
सभ्यावांचुनि सदनीं, सखि होता कोण झुरत सवतीच्या ॥
सखि होय काय अगणित, पुण्य-फल लहान सुरत-सर्व तीचा ॥९॥
या भाग्यावरुनि गमे, बहुतचि जन्मांतरीं करी सर्व ती ॥
सवतीस दैव फळलें, हा व्रत सर्वस्व भोगि ती सेवती ॥ १० ॥
मथुरा-पुरींत बरवी, मेळविली रसिक-नायका **कुब्जा** ॥
पात्र प्रतिग्रहा या, नृ[1] **द्राविड** जेंवि तंडुला उब्जा[3] ॥ ११ ॥
मथुरे बहु अयश तुझें, वरिली तुज माजि **केशवें कुब्जा** ॥
वाटे या स्वपरिग्रें, भारी करवील इंदिरा[4] न्युब्जा ॥ १२ ॥
रुचवी खोटा कामचि, दृढ-रति-गुण-पाश-जनक कुब्जा या ॥
प्राची[6] जाया न रुचो, हरिला[7] कुणपाश-जन-ककुब्जाया[8] ॥ १३ ॥
सखि माझ्या हृत्सदनीं, रात्रि दिवस हे चि आठवण वागे ॥
ताप मनाची पुरवी, कुक्षाची[9] जेंवि पाठ वणवा गे ॥ १४ ॥
अमृताचीच सुतृप्तिना, **कृष्णा** आली नवि प्रपा[1] दासी ॥
कासि भजत धरुनि भजनीं, तृष्णा आली न विप्र पादासीं ॥१५॥
आठ मण यीं[1] आह्मां, तिस दावी करुनि आठ चौ[1] वडी ॥
गौरी-हरचि मनीं नच, सवतीचा विभव आठवा त्त हो ॥१६॥
कात्यायनी द्रवेलचि, तीचा स्तव करुनि पाठवा नीकीं ॥
दासीहुनि काय उण्या, वृत्तयशें भरुनि पाठ वाना कीं ॥ १७ ॥
ती कारणें **हरिस** सखि, बहुधा साधुनि दे वशीकरण ॥
दिव्य स्त्री भोगाया, पुरुषासचि ह्मणति देव शीक रण ॥ १८ ॥
बहुधा असेल **कुब्जा**, दासी नामें नसेल ती जाया ॥
विनयें बहु निववाया, नमिल उभि न च बसेल ती ज्या त्या ॥१९॥
सखि दासी सैरंध्री, ती स्ववशा शिल्प-कारिका हो ती ॥
प्रभुला रुचली चिमणी, बहु बरवी होय सारिका हो ती ॥ २० ॥
टाणेटोणे[15] शिकतों, तरि सखि देतोंचि तीस उडवून ॥
सखि कोणाला हि किमपि, सुख चिर न मिळेचि सुकृत बुडवून २१

---

१ यज्ञ. २ एकटी ३ साळी भिजवून वाळवाव्या आणि नंतर त्या कुटून तांदूळ करावे म्हणजे उब्जे होतात. ४ लक्ष्मी. ५ नीच, ठेंगणी. ६ पूर्व. ७ इंद्राला. ८ स्वामी निऋतिकुणप+अश = प्रेत खाणारा = राक्षस = नैर्ऋत्य दिशेचा. ९ दिशारूपी स्त्री (ककुप्+जाया) १० गवत. ११ पाण-पोयी. १२ प्रहर. १३ दोन गुंजा =वाल. १४ स्वर्गीं. १५ मंत्र जाप.

दासी असो नसो परि, जन कुब्जा ह्मणति काय ती कुबडी ॥
विदरी हि कामुका स्त्री घुबडाला काय नावडे घुबडी ॥ २२ ॥
होती पहिली कुबडी, बहुतचि केली बरी परि सये ती ॥
शुभ दैव वृष्टि होउनी, जनिं सफळे बहु बरी परिस येती ॥ २३ ॥
हा ऐसा हि जन प्रिय, जन दर्शन न मरण तळमळ तो ॥
तैसा कशास पदरीं घे प्रभु हा वैरि-चरण-तळ-मळ तो ॥ २४ ॥
निंदित जन होय मलिन, पटसा शुचि रजकसा चिखल मळता ॥
तीर्थेचि तीर्थी मिळतां, जो गांवांतील दुष्ट खळमळ तो ॥ २५ ॥
पूर्ण लघुचि गुरुचि सये, वरितां घट गुरु हि बहु उणीव रिते ॥
महदाश्रय कीर्तिप्रद, नसता तरि झटुनि कां गुणी वरिते ॥ २६ ॥
राधे साध्य दैवें, सर्व हि तद्दत्त अंगरागें[1] मला ॥
हेतु स्पष्ट तद्धुत,-रूपा तत्काम-संगरीं[2] गमला ॥ २७ ॥
तरि अंगदान आधी, बहु किंवा अंगरागे-दान वदा ॥
भक्तिच याला जिंकिल, धरितां ही संगरा गदा नवदा ॥ २८ ॥
तो साख तरि हरि-परिचर्या भक्ति हा चि न जन चवकळती ॥
उष्णार्ता छायेची, दडतां पळभरि हि भजन चव कळती ॥ २९ ॥
स्वकरें लवनुनि तिंच, काढित हि बसेल हा नग रतींत ॥
दासींत यश हिम-नगाचि, कण-समचि असे लहान गरतींत ३०
अस्मत्कथा असो ज्या, त्या मथुरेंतील[3] गुणवती महिला ॥
कुब्जा ऽतियशें लाजुनि, ह्मणतचि असतील विवर दे महिला[4] ३१ ॥
तत्काळ विसर झाला, प्रेम-रसें पूर्ण तो कसा पहिला ॥
त्या ती बेडी वेडी या, विश्वासूं नये जसें अहिला[5] ॥ ३२ ॥
बहु शत झटलों सुदृढ, प्रेम-गुणें जो न गोंविला सवती ॥
कुब्जे कोण ह्मणेल, स्त्रहीं याच्या तगो विलासवती ॥ ३३ ॥
आह्मांस आमुची बहु, तीची चिंता वृथाचि कां पडली ॥
कवड्यांची न मिळावी, परि मणिमाळा पथींच सांपडली ॥ ३४ ॥
चित्तीं क्षण क्षण मला, वाटे दासीत न च वरील हरी ॥
अमृताब्धिची[6] निज-गुणें, परिभूना करिल न चवरी लहरी ॥ ३५ ॥
कुब्जा राणी हरिला, बहु कुब्जेला हि आवडेल हरी ॥
लहरीस सिंधु संतत, सिंधुस हि सदैव आवडे लहरी ॥ ३६ ॥

---

१ उटी. २ युद्ध. ३ स्त्रिया. ४ पृथ्वीला. ५ सर्पाला. ६ दोरानें. ७ अमृत सागराचे. ८ लाट. ९ समुद्र.

गोरी नसावि कुब्जा, बहुधा काळीच ती असावि खरी ॥
जेंवि घन तमीं संगम, अंधार तरीच हा असा विखरी ॥ ३७ ॥
हा काळी कीं गोरी, तद्विषया श्रुत नसा मला वाणी[1] ॥
तत्संग्रह हरिहि तसा, तापद पाजुन न सोमज्या वाणी[2] ३८ ॥
कुब्जा धन्या जैशी, आद्या प्रभुंचे[3] धरूनि पाय सेंती[4] ॥
बहुधा क्षुधिता वाढी, शत जन्में बहु करूनि पायस ती ॥ ३९ ॥
सर्वाधरामृताच्या, वाटावी काय न रिपुसी पानें ॥
मुरली भली मुखा या, हे रस सेवूनि तारि पुसी पानें ॥ ४० ॥
इचि तारि तिचि हि गति करूनि, पर सर्वस्वापहार[8] कल्याण ॥
भूत-द्रोहि[9]-जनार्थी, घालिच विप्रवीर पल्याण ॥ ४१ ॥
सखि ती सुखी असो गे, श्रीकृष्णासीं करूनि केली[11] ॥
आह्मी अशा दशेला, पात्र दुरित-पथ धरूनि केलीला ॥ ४२ ॥
वाटे श्रीसे[12] हि दुर्लभ, पांव ती रूप भाग्य जे विदरी[13] ॥
केली प्रभु-प्रसादें, गुरु गुहें[14]-गुरूनें वसोनि जेंवि दरी ॥ ४३ ॥
दासी कुब्जा पहिली, होउनि विभुसी[15] रमे सती सरळी ॥
मोठें पुण्य मिळाली, जी न प्राप्त रमेस तीस रेळी[16] ॥ ४४ ॥
चिंता तत्प्रियाचि सखी, हे सासी आमुचें असे नांवें ॥
वसविल निज दयित मनीं, ती अस्मत्प्रेम जें अमना तें ॥ ४५ ॥
विपरीता गति होती, सखि जों जों भाग्य होय भर भर तें ॥
उलटी नदीस आली, जे मिळतां सिंधु-तोयें-भर भरतें ॥ ४६ ॥
भगवत्पदाश्रिता ती, सांभाळिल करूनि कां न दीनातें ॥
स्वाश्रित नदी-शताचें, रक्षि दया करूनि कां नदी मातें ॥ ४७ ॥
त्या श्रीपदाश्रित जनें, कवणें कवण न कृतार्थ सांगा तें ॥
शरणागतार्थ सादर, शिबि शिर वेंची दधीच आंगातें ॥ ४८ ॥
प्रिय सखि असो सपत्नी[19], नीचा जाणो हि न जप तप दासी ॥
सेवादर[20] बहु वाटे, श्री वसळी तेंवि न जपत पदासी ॥ ४९ ॥
ज्याची सखी असि तिचा, सेवादर बहु ह्मणोन हे मातें ॥
लोह रुचो प्रभुसि गुणें ह्मणो, त्या परिस उणें न हेमातें[21] ॥ ५० ॥

---

१ भाषण. २ सदृश. ३ शिवाचें. ४ पार्वती. ५ खीर. ६ शत्रूसारखी. ७ प्राशनानें ८ सर्व-द्रव्य-हरण करणें. ९ प्राणिमात्राचा द्रोह करणारे हेच कोणी घोडे त्याजवर. १० खोगीर. ११ क्रीडा. १२ लक्ष्मीस. १३ कुरूप. १४ कार्तिकस्वामीचा बाप शिव. १५ कृष्णास १६ लाड पुरविणें. १७ सासू (?) १८ उदक. १९ सवत. २० सेवेविषयीं आदर २१ सोन्याला.

अस्मत्सेवादर बहु, दासी-सेवादरा परिस न कसा ॥
चकसा जपला हा जन, दृष्टांत असे वरा परि सनकसा ॥ ५१ ॥
सोडुनि पति सुत गुरु गृह, अशन वसन धर्म-भीति भी लज्जा ॥
तज्जात्युत्पल-कोमल, विमल-चरण-कमल-सुभजनीं सज्जा ॥ ५२ ॥
सत्य वदसि तूं सखि ये, तेव्हांचें वृत्त गेह भानाचें ॥
येणें श्रीदत्ताचें, जैसें तैसेंचि देहभा नाचें ॥ ५३ ॥
गीत परिसतांचि भुले, मन कीं तैसाचि आननीं कवळ ॥
जवळ क्षिप्र भिडावें, प्राशाया अमृत जें मुखीं धवळ ॥ ५४ ॥
हासति सकाळ सासू-बाई, नाकीं तशी गमे बाळी ॥
हास्य करि बंधु ह्मणुनि, मातुल-जा कीं जसी रमे बाळी ॥ ५५ ॥
तें कुंकुमा पद नयन, सखि कज्जल जें तया पद कपाळ ॥
हा नाथा आह्मां जरि, न प्रतिपाळिसि दया-पदकें पाळ ॥ ५६ ॥
स्मरवुनि भिजवुनि खिजवुनि, विरह तुझा फार बायकां गांजी ॥
ती यां स्थिरता आली, भजली मेर्वादि नायकां गा जी ॥ ५७ ॥
दुःसह-विरह-दवार्दे, सोडाया क्षण न तीस हि सकावें ॥
देवानें उष्णीष पुन्हा, कैसें करितां नेतीस हिसकावें ॥ ५८ ॥
निववाव्या हाव्या हो, प्रभुजी दावून पाय या दासी ॥
कीर्तन दानें निववी, घन बहु एका न काय यादासी ॥ ५९ ॥
दर्शन मात्र बहु सये, कर जोडियलेचि अंग-संगातें ॥
भेट असो कीर्ति हि करि, जें ताप शमन करी न गंगा तें ॥ ६० ॥
हरि यशचि व्रज हृदया, धाम जसें तोय धाम यादासी ॥
भजुनि हरि जना पावो, हरिला तो जेंवि नामया दासी ॥ ६१ ॥
नाटं स्पर्श-मणि[14] प्रभु, जी कुब्जा काय तो पहार मला ॥
बहु करुणा सजुनि तीसां, असतां श्री आयता पहा रमला ॥ ६२ ॥
प्रेम दे गंध तिसीं, दे ब्रह्मांड भव-नदी परते ॥
प्रभु-गुण गात्या गरुडा, व्याळासी त्यजुन भवन-दीप रते ॥ ६३ ॥
सुकृतज्ञत्वादि गुणें, अतुळें बहु मानवेलाच रमा या ॥
कुब्जेवरि करिल तिचा, सिंचुनि बहु मान वेल चिरें मीया ॥ ६४ ॥
सर्प जसा सदनांतुनि, चित्तांतुनि वैर-भाव सखि जावा ॥

१ भोजन. २ तत्पर. ३ घांस. ४ शुभ्र. ५ स्थान. ६ दया-ब्रीद्र. ७ नमस्कार. ८ उदक. १० जलचर. ११ घर. १२ नामदेवाला. १३ जनी दासी. १४ परिस. १५ लक्ष्मी १६ फार वेळ. १७ कृपा.

तेव्हां मानें तैसा, आतां हि सखा **मुकुंद** न विसरावा ॥ ६५ ॥
श्रीकुब्जे श्रीकृष्णा, हा जन चुकला तुम्हांसि निंदून ।
नमितों क्षमा करा हो, क्षमित्याचें यश नसेचि दंडून ॥ ६६ ॥
गोपी विनवित होत्या, ऐसें गाऊन गोडवे दात्या ॥
त्याचें गातां लागे, यश अमृता परिस गोड वेदात्या ॥ ६७ ॥
प्रभुनें दिली द्विजानन रस-पाकांतील गोड वेद-वडी ॥
भक्त मयूरार्तीतें, प्रभु-घन गातांचि गोडवे दवडी ॥ ६८ ॥

श्लोक

हे गोडवे नाम हि गोडवाची । ग्रंथांतरें जो जन गोड वाची ॥
वाचो न वाचो तरि वाचया जी । वैकुंठ-यात्रांचि न हाच वाजी ॥ ६९

(समाप्त.)

मारुति-स्तुति.

अनुष्टुप्

श्रीमज्जगत्प्राण[2]-पुत्रा, **अंजना** भव[3]-नाशना ॥
श्रीच्या शोधें लाविला त्वां, कंज[4]-नाभ [illegible] ॥ १ ॥
स्मरेषु[6] घाया **रामोरीं**, संताप परमा[7] [illegible] ॥
न **सौमित्री** तदुद्धारीं. तूं शक्त पर **मारुते** ॥ २ ॥
राम-सुग्रीव-सख्याचा, हेतु तूं वात-नंदना ॥
उत्पत्तिभू[8] गुण-गणा, जसा **मलय** चंदना ॥ ३ ॥
केली **प्रहृष्टा** लंघूनी, तुवां नद-नदी-पती[9] ॥
मोही रक्षःपतंगातें[10], जिचा वदन-दीप ती ॥ ४ ॥
जी त्वद्बल परीक्षार्थ, देवांनीं प्रेषिली जरी ॥
नागांची माय **सुरसा**, अंतराय[11] पथीं करी ॥ ५ ॥
तोंड शंभर गांवें[12] ती, पसरूनि ह्मणे तुतें ॥
गिळीन मन्मुखीं भूतें, होती ब्रह्म-वरें हुतें ॥ ६ ॥
देह अंगुष्ठसा केला, त्वां जो नवैति[13] योजन ॥

---

१ चंद्राहून उणें. २ वायु. ३ संसार. ४ कमळ-नाभ. ५ खाणें-पिणें. ६ मदन-बाण. ७ अतिशय. ८ उत्पत्ति-कार. ९ समुद्र. १० राक्षस-रूपी-पतंग ११ विघ्न. १२ योजनें १३ नव्वद.

गेलास तन्मुखीं वांछी । जी करावयास भोजन ॥ ७ ॥
सुरसेच्या मुखांतूनी । तूं निघालासि सत्वर ॥
माघारा उसळे चेंडू । जैसा सोडुनि चत्वर ॥ ८ ॥
सुरसेनें बोलिलाशी । दाक्षायणि नमोऽस्तु ते ॥
तूं साधु निरहंकार । बा गर्वे सर्व ही उते ॥ ९ ॥
धाना विस्मित झाला न । मैनाक शिखरीं शची ॥
शुक्र शक्र स्तवी नोहे । मैनाक शिखरीश ची ॥ १० ॥
दोरी धरूनि ओढावी । नभस्था जेंवि वावडी ॥
तशी कवडुनी छाया । ओढी जी फार वावडी ॥ ११ ॥
ती सिंहिका तुझी धापा । सहसा सावली धरी ॥
करी आकर्षण तुझें । धैर्यें वृत्राग्निं हरी ॥ १२ ॥
त्या सिंहिकेच्या उदरीं । जेव्हां गेलासि घांससा ॥
मारल्यासि प्रोक्त पानें । व्याधी ती तें न कां ससा ॥ १३ ॥
भू देवश्री हि पावे न । त्वद्ग्रासीं अंजना भया ॥
मातानि मैसला तो ही । वीर हा कंज-नाभ या ॥ १४ ॥
मग काळिज नाडीते । त्यां आधी आंतडीं तमी ॥
नदल्यासि करूं काय । कार्याच्या तैंतडींत मी ॥ १५ ॥
लंकेंत ओघिल्यो सीता । बा झालासि लहानसा ॥
राक्षसांनें पाठवाया । अंतकाच्या [8]महानसा ॥ १६ ॥
मल्ला लंका-देवता त्वां । भंगिली बा कदापि ती ॥
न देती वाट मारूनी । नाकदा हाक दापिती ॥ १७ ॥
रावणांगांकुर तुझा । न च भी तव तातजा ॥
श्री देखिली धुंडितां त्वां । अशोक-वनिं यातना ॥ १८ ॥
वृक्षीं बैसोनि कामांध । आला रावण पाहिला ॥
तद्दुरुक्तें उसळला । क्रोधाचा वेग साहिला ॥ १९ ॥
स्तवे विश्वास देऊनी । श्री-मुद्रा[9] मग अर्पिली ॥
कुशलोदंत[10]-पीयूषें[11] । देवी त्वां फार [12]तर्पिली ॥ २० ॥
द्रुम[13]-हानि चमू[14]-हानि । त्वत्कृता अक्षमा[15]-रणीं ॥
[16]सुधाधिका सुरा[17] झाली । सत्कृता अक्ष[18]-मारणीं ॥ २१ ॥

---

१ अंगण. २ फुगता. ३ खेळण्याचा पतंग. ४ इंद्राचें. ५ संकट. ६ राम. ७ घाईत. ८ सैपाक-घर. ९ अंगठी. १० कुशल-वार्ता. ११ अमृत. १२ संतुष्ट केली. १३ वृक्ष. १४ सेना. १५ असमर्थ-दुःसह. १६ अमृताहून अधिक. १७ मद्य. १८ रावण-पुत्र-शिर्ष.

ब्रह्मास्त्राचा रक्षिला त्वां । बहु मान पराभव ॥
सभेंत रक्षोराजाचा । केला हृष्ट बरा भवें ॥ २२ ॥
या भावुनी तुझें पुच्छ । तुच्छ पेटविलें खळें ॥
नळें म्हणे तें लंकेनें । प्रेरितां त्वां महाबळें ॥ २३ ॥
आंजनेया गमे व्योमीं । वदले देव धूर हा ॥
पुरे न राम-प्रणतीं । वदले देव-धूर हा ॥ २४ ॥
तृण सांगोनि जेव्हां त्वां । श्रीचूडामणि अर्पिला ॥
प्रभु आनंदला तेव्हां । पीयूषें तर्म तर्पिला ॥ २५ ॥
प्रभु दे तुज आश्लेष । पारितोषिक तो भलें ॥
शोभलें यश हें विश्वीं । सर्व सन्मन लोभलें ॥ २६ ॥
अंगदें लक्ष्मण-स्कंधीं । तुवां श्रीराम वाहिला ॥
पाहिला तार्क्ष्य देवांहीं । साधिं सर्वांडें गाहिला ॥ २७ ॥
केला बिभीषण भ्राता । श्रीरामें तव सन्मतें ॥
कीं ज्ञान-शक्ति-संपन्न । विचारें यश जन्मतें ॥ २८ ॥
महौषधि नगाचें त्वां । दोनदां शृंग आणिलें ॥
जे बळी विक्रमी त्यांच्या । मदाचें मूळ खाणिलें ॥ २९ ॥
तें तें या त्वां कर्म केलें । जें जे अन्या सदुष्कर ॥
तूं प्रिय प्रभुच्या चित्ता । मधुपा जेंवि पुष्कर ॥ ३० ॥
तूं पूजिलासि भरतें । नत परम हर्षित ॥
तूतें सत्कृत जें प्राप्त । न तें पर महर्षितें ॥ ३१ ॥
त्वां कथा तों असावें हे । वरिली परमा गती ॥
या प्रेम-भक्तिज्ञ न जे । ते मोक्ष वर मागती ॥ ३२ ॥
तूतें श्रीराम "ऋणिनो वयम्" ऐसें सुखें वदे ॥
तूं एक धन्य त्रिजगीं । तातसाचि सुखेंव दे ॥ ३३ ॥
रत्नहार स्वयें श्रीनें । प्रेमांभें भरला दिला ॥
तुला वाटे महोक्षाचा । तेर्णकां भर लादिला ॥ ३४ ॥
प्रभु दे भूषणें अंकीं । स्थापुनी तुज आपलीं ॥
या जाणों तीं भोंवि । साधु-विरहें बहु तापलीं ॥ ३५ ॥

---

१ शिव. २ आकाश. ३ देव-श्रेष्ठ. ४ हाय हाय. ५ सीतेचें शिरोभूषण. ६ राहू (भू-छाया) ७ आलिंगन. ८ बक्षीस. ९ गद्गद. १० सदुःख. ११ सलज्ज. १२ पर्वताचें १३ [illegible] १४ कमळ. १५ नख. १६ जगावें. १७ "आम्ही (मारुतीचे) ऋणी आहों" १८ आलिंगन १९ प्रेमोदक. २० मोठ्या बैलाचा. २१ वासरूं-पाडा, २२ मांडीवर. २३ पुढें होणाऱ्या साधूच्या (तुझ्या) वियोगानें तीं भूषणें ताप पावलीं.

आर्या

जेव्हां स्वपदा गेला, प्रभुनि तुतें राम महिवरेश तदा ॥
या परम भक्त वत्सल । हृदयस्थ ** गहिवरे शतदा ॥ ३६ ॥
प्रभुसि वहातां करितो । जें असतें पाप भस्म देवना तें ॥
स्तव तव समर्पिला हो । करु ताप हरूनि अस्मदवनातें ॥ ३७ ॥
जेथें प्रभुचें कीर्तन । तेथें तूं वससि हस्त जोडून ॥
मोडून मन चि अन्य । व्यवहार समस्त सर्व सोडून ॥ ३८ ॥
तू समर्थ श्रीराम-प्रभुचें भक्त-रत्न कीं नाम ।
तुमचा चि भरंवसा मज । आहे बहु सफळ करितसा काम ॥ ३९॥
कर्माकडे न माझ्या । प्रभु-भक्ता आपणा कडे चि पहा ।
न क्षुधित बाळ कर्णीं । मातेचा शब्द बा पडे "चिप" हा ॥४०॥
इति श्रीमद्राम-नंदन-मयूर-विरचिता हनूमत्स्तुतिः संपूर्णा ।

दुर्वासभिक्षा

ओंव्या.

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्वेदव्यासचरण ॥ ज्ञान देती करितां स्मरण ॥ संसार पंकांतूनि उद्धरण ॥ केलें येणें विश्वाचें ॥ १ ॥ रचिला जयनामा इतिहास ॥ चतुर्वर्गाचा निवास ॥ श्रवणपठणें भाविकास ॥ भवसागरीं तारितो ॥ २ ॥ सर्व श्रुति सर्व स्मृति ॥ जीं जीं शास्त्रें पुराणें असती ॥ त्या सकळांतें महामती ॥ भारता माजी सांठवी ॥ ३ ॥ शब्दब्रह्मसागर मथिला ॥ अमृतें इतिहासकलश भरिला ॥ साधु शिष्यांच्या हातीं दिधला ॥ जाड्यरोगार्तां पाजाया ॥ ४ ॥ विष्णुयशक्षीरसागर ॥ भक्तमहिमासुधाकर ॥ वर्णिला व्यासदेवें सादर ॥ रस जाणती जाणते ॥ ५ ॥ अधर्में दुर्योधन क्षय ॥ पावे धर्मे धर्म जय ॥ संकटीं देव करुणालय ॥ दास रक्षी हें कथिलें ॥६॥ जऱ्ही सहाय झाला देव ॥ आलें घरा महावैभव ॥ तऱ्ही आसक्त मनोभाव ॥ नसावा हें कळविलें ॥ ७ ॥ झालें राज्य निष्कंटक ॥ तऱ्ही धर्म पावे शो-

---

१ राज-श्रेष्ठ. २ पुष्प विशेष. ३ आमचें रक्षण.

* "ब्राह्मण महिमा" असें नांव या प्रकरणास जास्ती शोभलें असतें. १ भारत. चंद्र.

क ॥ आसे संगि भीष्म विवेक ॥ पर्वद्वयविस्तरें ॥ ८ ॥ शांतिपर्वी आपद्धर्म ॥ राजधर्म मोक्ष-धर्म ॥ आनुशासनिकीं दानधर्म ॥ उपदेशिले विस्तरें ॥ ९ ॥ चतुर्वर्गाचा विवेक ॥ पर्वद्वयीं आलौकिक ॥ श्रवणमात्रें नासे शोक ॥ ऐसें कौतुक उपदेशी ॥ १० ॥ दानधर्मी आधी अंती ॥ कथिली हरिहरांची भक्ति ॥ स्पष्ट जाणती महामती ॥ अभेद शुद्ध प्रसाद ॥ ११ ॥ श्रीमद्विष्णुसहस्रनाम ॥ शेवटीं सांगे साधूत्तम ॥ त्या ही वरी बोले परम ॥ प्रेमें ब्राह्मण-माहात्म्य ॥ १२ ॥ व्यास पराशर वसिष्ठ ॥ वाल्मीकी गाधिज ऐसे शिष्ठ ॥ श्रवण करिती परम श्रेष्ठ ॥ श्रुतिस्मृतीचे सागर ॥ १३ ॥ जान्हवी देवी ज्याचें पाद्य ॥ जो कीं उपनिषत्प्रतिपाद्य ॥ ऐको जैसे तो जगदाद्य ॥ वासुदेव ही त्या कथा ॥ १४ ॥ धर्म विचारी जोडुनि हस्त ॥ भीष्म निवारी संशय समस्त ॥ प्रश्नोत्तरें बहु प्रशस्त ॥ उदार वक्ता श्रोता ही ॥ १५ ॥ समीप जाणोनि निधन ॥ पिता जैसें आपुलें धन ॥ पुत्रहस्तीं सावधान ॥ असतां अर्पी प्रेमानें ॥ १६ ॥ तैसें देवव्रतें निर्मल ॥ धर्मासि कथिलें ज्ञान अखिल ॥ केलें इतरांचें ही कुशल ॥ धर्मनीतीनिपुणानें ॥ १७ ॥ धर्म ह्मणे गा अतुळप्रतापा ॥ ज्ञानसागरा कुरु कुळदीपा ॥ पितामहा मायबापा ॥ धन्य झालों उपदेशें ॥ १८ ॥ आतां पुसतों महाराजा ॥ उरला एक संशय बाजा ॥ तो दूर करीं महाभुजा ॥ तुज भागविन्हे उदंड ॥ १९ ॥ पूज्य वंद्य मुख्य कोण ॥ कोणा वंदिसी तूं आपण ॥ एवढें सांगोनि करीं निपुण ॥ मजला पूज्य पूजनीं ॥ २० ॥ भीष्म ह्मणे भला गा पुत्रा ॥ बरा प्रश्न केला पवित्रा ॥ सद्गुणभ्रमरांच्या शतपत्रा ॥ योग्य पुससी धर्मज्ञा २१ सर्वां मध्यें पूज्य ब्राह्मण ॥ हें तूं निश्चयें करूनि जाण ॥ वाहतों पुत्रा तुझीच आण ॥ संशय कांहीं न धरावा ॥ २२ ॥ ब्राह्मणांचे नमितां पाय ॥ आयुष्याचा नाश न होय ॥ यांच्या ठायीं जैसा तनय ॥ धरोनि विनय वर्तावें ॥ २३ ॥ ब्राह्मणांची सेवा नौका ॥ भवसागरीं तारिते लोकां ॥ यांचे पाय ओढितां धोका ॥ काळाचा ही असेना ॥ २४ ॥ सर्वविद्याकळाधर ॥ अनर्घ्यसद्गुणरत्नाकरें ॥ यांतें ब्रह्माहरिहर ॥ परमादरें पूजिती ॥ २५ ॥ ब्राह्मण देवांचे ही देव ॥ आम्ही पत्नी ब्राह्मण धेव ॥ यांच्या आश्रयें गौरव ॥ क्षत्रिय सर्वस्व पावती ॥ २६ ॥ ब्राह्मणवर्ण हें मस्तक ॥ इतर हस्तपादादिक ॥ असो राजा अथवा रंक ॥ गतमस्तक तें शव ॥ २७ ॥ शोभा पराक्रम जीवन ॥ लोकांत असे मस्तकाधीन ॥ तैसें नसतां ब्राह्मणभजन ॥ अमंगळ वर्ण सर्व ही ॥ २८ ॥ ऐक धर्मा कथा आतां ॥ पूर्वी; अर्जुनें भ-

३ भीष्म. ४ कमळ. ५ चंद्र. ६ अमूल्य. ७ सागर. ८ पति. ९ सहस्रार्जुन.

जला दत्ता ॥ वरसामर्थ्यें आली सत्ता ॥ सागरांत पृथ्वीची ॥ २९ ॥ तो स-हस्रार्जुन पावे गर्व ॥ मानी तुच्छ लोक सर्व ॥ ह्मणे श्रेष्ठ मी मज गौरव ॥ वि-प्रांहुनी बहु योग्य ॥३०॥ ब्राह्मण माझ्या आश्रयें ॥ न पावती संसारीं भयें ॥ यांचा पाळक मी निश्चयें ॥ गोप जैसा पशूंचा ॥ ३१ ॥ तें ऐकतां कोपला पवन ॥ ह्मणे तूं केवळ ज्ञानहीन ॥ अर्जुना हो सावधान ॥ बोलतां जिव्हा झडेल ॥ ३२ ॥ मूर्खा ब्राह्मण भास्कर ॥ तूं खद्योत पामर ॥ आपला आपण बडिवार ॥ करितां लज्जा तुज नसे ॥ ३३ ॥ अर्जुन ह्मणे रे तूं कोण ॥ ब्राह्मणमित्रा दावीं वदन ॥ येरी ह्मणे मी पवन ॥ देवदूत गर्विष्ठा ॥ ३४ ॥ हैहय ह्मणे रे पवना ॥ फार वाखाणि-सी ब्राह्मणा ॥ कोण तो गुण तुझिया नयना ॥ त्यांचा आला अद्भुत ॥३५॥ बोलसी धरूनि विप्रपक्ष ॥ आपलें तरी महत्त्व रक्ष ॥ गोष्टी सांगोनि काय लक्ष ॥ ब्राह्मण प्रत्यक्ष याचक ॥ ३६ ॥ वायु ह्मणे रे कृतघ्नवरा ॥ पावला-सि ज्या पासूनि वरा ॥ तो दत्त कोण पामरा ॥ गुरुचा विसर नसावा ॥ ३७ ॥ एक ब्राह्मणांचें बळ ॥ मग तूं वर्णी क्षत्रियकुळ ॥ श्रवणा योग्य नव्हसी खळ ॥ परी सांगावें लागलें ॥ ३८ ॥ पूर्वी अंगराज यजमान ॥ कश्यपाला पृथ्वीदान ॥ देवूं ह्मणे तें आणोन ॥ दुःख मानी [12] मेदिनी ॥३९॥ कन्या न शिवे वृद्धा वरा ॥ तैसी कश्यपाला धरा ॥ ह्मणे देतां जाईन घरा ॥ ब्रह्मदेवा पितयाच्या ॥ ४० ॥ तें कश्यप समजे मनीं ॥ अंतरीं शिरोनि ते मेदिनी ॥ तीस सहस्र वर्षें मुनी ॥ धरिता झाला निज तेजें ॥ ४१ ॥ बाहेर जैसा तैसा चि होता ॥ कोण्हा न कळतां देवपितां ॥ ऐसें कौतुक दावूनि चिता ॥ त्या पृथ्वीच्या लाजवी ॥ ४२ ॥ मग ती धर-णी जोडी हात ॥ करी लाजोनि प्रणिपात ॥ चुकलें कन्या मी तूं तात ॥ क्षमा समर्थें करावी ॥ ४३ ॥ काश्यपी भूमि यास्तव ह्मणती ॥ ऐसा कश्यप उदारकीर्ति ॥ कोणा क्षत्रियाची शक्ति ॥ ऐसी असे तूं सांगें ॥ ४४ ॥ सोमें पूर्वी आपुली कन्या ॥ दिल्ही उतथ्या विश्वमान्या ॥ भद्राभिधाना परम धन्या ॥ रूपें गुणें अप्रतिमा ॥ ४५ ॥ ती खेळतां उपवनीं ॥ वरुणें नेली चोरूनि ॥ तें जाणोनि नारदमुनी ॥ उतथ्यातें जाणवी ॥ ४६ ॥ उतथ्य ह्मणे नारदा ॥ तूं च जाऊनि सांग त्या मंदा । आकंठ भक्षितां विषकंदा ॥ कोणी नाहीं वांचला ॥ ४७ ॥ नारद सांगे तथापि वरुण ॥ न सोडी जैसी गांठी कृपण ॥ ह्मणे सुधाप्राय कोण ॥ तृषाक्रांत त्यागील ॥ ४८ ॥ झाला संग मिळालें मन ॥ वियोग न सोसे अर्धक्षण ॥ नारदस्वामी तुझी

---

१० काजवा. ११ सहस्रार्जुन. १२ पृथ्वी. १३ कश्यप. १४ अमृत.

सुजाण ॥ समजावूनी जा सांगा ॥ ४९ ॥ नारद सांगे उतथ्यापासीं ॥ देत
नाहीं भद्रा [१५]पैशी ॥ सामें वदतां मज कंठासी ॥ धरूनि वरुणें लोटिलें
॥५०॥ कोपें खळवळला उतथ्य ॥ ह्मणे अयुष्य सरलें तथ्य ॥ तरीच आग्रहें
सेवितो अपथ्य ॥ वारितां ही सद्वैद्यें ॥ ५१ ॥ मग त्या उतथ्यें मुनिराजें ॥
आयुष्या महातपस्तेजें ॥ केलें कौतुक तें सहस्रभुजें ॥ अर्जुना त्वां परि-
सावें ॥ ५२ ॥ सहा लक्ष [१६]ह्रदां भीतरीं ॥ होती वरुणाची जी पुरी ॥ त्या
उदकातें शुष्क करी ॥ कल्पक्षयीं रवि जसा ॥ ५३ ॥ वरुणपुरातें सागर ॥
सोडूनि पळे बहु सत्वर ॥ दुराचारीयाचा सेजार ॥ सोडी जैसा सज्जन ॥
५४ ॥ तेव्हां वरुणाचे आप्त जन ॥ ह्मणती द्यावें ब्राह्मण-धन ॥ हटें न
देतां आमुचें जीवन ॥ शोषील तो काळार्क ॥ ५५ ॥ तथापि जळेश्वरें[१७] न
सोडी लोभा ॥ उतथ्यमुनी करी क्षोभा ॥ ह्मणे मूर्खा काय शोभा ॥ तुज
जायाच्या भूषणें ॥ ५६ ॥ त्या वरुणाच्या पुरी प्रती ॥ जात होती सरस्व-
ती ॥ तीतें ह्मणे तो मुनिपती ॥ सोडूनि देश हो गुप्त ॥ ५७ ॥ आज्ञा मु-
नीची मस्तकीं वंदी ॥ गुप्त होय सरस्वती नदी ॥ जळाचा लेश उरों नेदी ॥
[१८]उखर केला तो देश ॥ ५८ ॥ ऐसा होतां निर्जळ देश ॥ भय पावला
नदीनदेश[१९] ॥ मस्तकीं धरी मुनि-निदेश ॥ सामर्थ्य कांहीं चालेना ॥ ५९ ॥
अद्यापि मरु[२०]देश निर्जळ ॥ तेथें पूर्वी वरुण-स्थळ ॥ रुक्ष झालें
धरणी-तळ ॥ मुनींद्राच्या प्रतापें ॥ ६० ॥ वरुणें भद्रानामक सती ॥
नेऊनि अर्पिली उतथ्या प्रती ॥ वंदूनि ह्मणे कोप चित्तीं ॥ शरणागताचा
न धरावा ॥ ६१ ॥ उतथ्य म्हणे अगा वरुणा ॥ भिवों नको
केली करुणा ॥ पंगू म्हणों नये अरुणा ॥ अंधकारें सर्वथा ॥ ६२ ॥
कोठें गेला वीर्यमद ॥ जेणें अपमानिला नारद ॥ पुढें तरी ब्राह्मणपद ॥
अभयप्रद स्मरावें ॥ ६३ ॥ बळवंताचें निज धन ॥ पोटिशीं धरून करितां
मतन ॥ न जिरे केलिया ही रोदन ॥ लोक हांसती ऐकोनी ॥ ६४ ॥ माझी
पत्नी म्यां साधिली ॥ तुझी शक्ति वायां गेली ॥ जा तुज वरी म्यां दया के-
ली ॥ ऐसें ह्मणे उतथ्य ॥ ६५ ॥ ऐसें उतथ्याचें तेज ॥ अर्जुना म्यां कथि-
लें तुज ॥ तूं ही बोलावें बाहुजें[२१] ॥ ब्राह्मणांहुनि जो श्रेष्ठ ॥ ६६ ॥ अगस्त्यब्रा-
ह्मणाचा महिमा ॥ आतां परिसावा नृपोत्तमा ॥ असुरीं जिंकिला सुत्रामा[२२] ॥
सर्व देवां समवेत ॥ ६७ ॥ फिरती देव धरणी वरी ॥ भ्रष्टैश्वर्य मानवा परी
स्वधा[२३]स्वाहा[२४]भाग अरी ॥ बलात्कारें भोगिती ॥ ६८ ॥ अगस्त्यासि गेले शरण

१५ वरुण. १६ डोह. १७ वरुण. १८ उकिरडा. १९ वरुण. २० मारवाड. २१ क्षत्रिय. २२ इंद्र. २३ पितृभाग २४ हविर्भाग.

धरिती माथां मुनीचे चरण ॥ सांगतां दुःख तो सकरुण ॥ अभय देता जाहला ॥ ६९ ॥ तृणा मध्यें जैसा अनळ ॥ पेटला कोपें महाबळ ॥ गगना पासूनि जैसें टोळ ॥ जाळूनि पाडी अतुराते ॥ ७० ॥ कांहीं राहिले दानव शेष ॥ सेविती धाकें दक्षिण देश ॥ कोपला जाणों व्योमकेशी ॥ त्रिपुरावरी देवार्थ ॥ ७१ ॥ कांहीं होते धरणीतळीं ॥ अश्वमेध-यज्ञस्थळीं ॥ त्यांतें यजमान तेव्हां बळी ॥ अभय देता न हला ॥ ७२ ॥ ते मात्र वांचविले दानव ॥ ऐसा अगस्त्याचा प्रभाव ॥ ऐसा कोणी महानुभाव ॥ क्षत्रिय कोठें सांगपां ॥ ७३ ॥ वसिष्ठाचा महिमा नृपा ॥ ऐक सांगतों करूनि कृपा ॥ खलीनाम दानव प्रतापा ॥ ब्रह्मवरें पावले ॥ ७४ ॥ होतां ब्रह्मदेवाचा वर ॥ तेणें अमृत सरोवर ॥ ज्यांत बुडवितां शव सत्वर ॥ जिवंत होय क्षणमात्रें ॥ ७५ ॥ देव करिती दीर्घसत्र ॥ व्रतनियमें ते कर्शित-गात्र ॥ जाणोनि त्यांतें ते अमित्र ॥ ह्मणती व्यसनीं मारावे ॥ ७६ ॥ खलीदानव महावैरी ॥ घेऊनि धांवले मोठे गिरी ॥ देव समरीं परम घोरीं ॥ जे जे मृत्यु पावले ॥७७॥ सरोवरीं टाकिती प्रेत ॥ तत्क्षण होती ते जिवंत करिती निर्जरांचा घात ॥ संकट मोठें मांडलें ॥ ७८ ॥ इंद्रास शरण गेले सुर ॥ ह्मणती काय करावा विचार शक्र ह्मणे मुनीश्वर ॥ वसिष्ठ आह्मां रक्षील ॥ ७९ ॥ वसिष्ठा प्रति ह्मणती रक्षीं ॥ केला पराभव विपक्षीं ॥ आमुच्या सेनांचिया लक्षीं ॥ समर्थ नाहीं एक ही ॥ ८० ॥ वसिष्ठ ह्मणे धरा धीर ॥ रक्षील सर्वांसि सर्वेश्वर हें काय मज पुढें पामर ॥ पहा तपःसामर्थ्य ॥८१॥ कोपला साक्षात्प्रळयरुद्र ॥ खवळला कल्पांतीं समुद्र ॥ दग्ध केले सर्व ही क्षुद्र ॥ मुनीश्वरें ते असुर ॥ ८२॥ कैलासासि जातां गंगा ॥ मुनीश्वर तो महाभागा ॥ अजापिली सरोवरभंगा ॥ करावया ते काळीं ॥८३॥ गंगेनें तो सरोवर ॥ येऊनि भंगिला सत्वर ॥ सरयूनाम पावे सुर ॥ मुनीश्वरांत वर्णिती ॥ ८४ ॥ रक्षिले वसिष्ठें सेंद्र देव ॥ ऐसा अद्भुत विप्र-प्रभाव ॥ ऐसा कोण्ही भूमिदेव ॥ असेल तरी सांग तूं ८५ अत्रिचें हा तपोवीर्य ॥ रक्षी देवांचें ऐश्वर्य ॥ तें चि आतां महाश्चर्य ॥ अर्जुना तुजला सांगतों ॥८६॥ देवां दानवांसीं रण ॥ पूर्वीं होय लोमहर्षण ॥ राहूनें केलें तेज क्षीण ॥ चंद्रार्कांचें प्रतापें ॥ ८७ ॥ तेव्हां पडलें निबिड तम ॥ देव पावले समरीं भ्रम ॥ दानवांहीं न करितां श्रम ॥ सहजें सुर जिंकिले ॥८८॥ करिती अत्रीची प्रार्थना ॥ ह्मणती स्वामी तपोधना ॥ अभय द्यावें अमरजना ॥ नेलें दानवीं यश सारें ॥८९॥ अत्री भास्कर सुधाकरं ॥ स्वयें होय तपःसागर ॥ प्रथमरूपें मुनीश्वर ॥ दानवांशीं झगटला ॥ ९० ॥ प्रकाश

२५ शिव. २६ देव. २७ शत्रु. २८ पति. २९ गहारे येण्यासारखे. ३० चंद्र.

केला नाशिलें तिमिर ॥ दानवासीं करितां समर ॥ देव ही झाले युद्धीं समोर ॥ मारिले शत्रु प्रतापें ॥ ९१ ॥ रक्षिले देव केला विजय ॥ झाला दानवांचा क्षय ॥ चंद्रार्क पावले बलोदय ॥ सुरसमुदाय तोषविला ॥९२॥ अग्नी सहाय तपोधन ॥ चर्मवल्कल ज्याचें वसन ॥ फळभक्षणें रक्षी प्राण ॥ त्याचें सामर्थ्य हें ऐसें ॥ ९३ ॥ ऐसा क्षात्रियांत कोणी ॥ असेल तरी बोल वाणी ॥ किंवा जोडूनि दोन्ही पाणी[31] ॥ च्यवनप्रताप परिसावा ॥ ९४ ॥ अश्विनी कुमार सोमपान ॥ करोत ऐसें म्हणे च्यवन ॥ शक्र म्हणे एवढें वचन ॥ आह्मां पासीं न चाले ॥ ९५ ॥ येरी ह्मणे आमुचा बोल ॥ कल्पांतीं ही नोहे फोल ॥ सूर्यपुत्र[32] हे ही सुशील ॥ योग्य सोमप्राशनीं ॥ ९६ ॥ न ये इंद्राच्या तें मना ॥ करावया च्यवनाच्या हनना ॥ झाला सिद्ध निर्दय-मना ॥ पर्वत-वज्र घेऊनी ॥ ९७ ॥ च्यवनें प्रोक्षोनि मंत्रित अंभें[33] ॥ केला शक्राचा भुज-स्तंभ ॥ ज्याणें वधिले पाकजंभ[34] ॥ मंत्रें तो शक्र खिळियेला ॥ ९८ ॥ निर्मिला मंत्रप्रतापें मद ॥ वृत्रासारिखा अति उन्मद ॥ ज्याचे शत योजन रद[35] ॥ दंष्ट्रीं[36] द्विशत योजनें ॥ ९९ ॥ तेणें ऐसें पसरिलें मुख ॥ देवां सहित शतमख[37] ॥ जिव्हां मुळीं पाहिला धाक ॥ होय सर्व लोकांसि ॥ १०० ॥ शक्रासि ह्मणती समय अमर ॥ करावा मुनिला नमस्कार ॥ आग्रह करितां सहपरिवार ॥ भस्म आतां होतसों ॥ १०१ ॥ इंद्रें दोन्हीं कर जोडुनी ॥ नमस्कारिला च्यवन मुनी ॥ सोमपानीं त्या पासुनी ॥ योग्य केले सुरवैद्य ॥ १०२ ॥ मदाचे केले भाग च्यारी ॥ अक्ष[38] मृगया पान[39] नारी ॥ येथें ठेवी ह्मणोनि चतुरीं ॥ व्यसन चतुष्टय न धरावें ॥ १०३ ॥ ऐसा क्षत्रिय महाभाग ॥ असेल तरी अर्जुना सांग ॥ वृथा गर्वभारें उत्तमांग[40] ॥ सिणवावें हें अनुचित ॥ १०४ ॥ जेव्हां मदें गिळिले देव ॥ तेव्हां कपनामक दानव ॥ हरिती देवांचें वैभव ॥ धरा हरिली च्यवनानें ॥ १०५ ॥ ब्रह्मा विनविला अमरीं ॥ आह्मीं अशक्त कपांच्या समरीं ॥ संकट नाशीं उपदेश करीं ॥ पदच्युत जाहलों ॥ १०६ ॥ ब्रह्मा ह्मणे परित्राण ॥ तुमचें करितील सुब्राह्मण ॥ त्यासि जावें सत्वर शरण ॥ माथां चरण धरावे ॥ १०७ ॥ अमरीं धांवोनि धरितां पाय ॥ ब्राह्मण ह्मणती सांगा काय ॥ दिधलें मागाल तें अभय ॥ आहे बोला इद्गत ॥ १०८ ॥ देव ह्मणती दानव कप ॥ त्यांहीं हरिलें त्रिविष्टप[41] ॥ आमचा न चाले प्रताप ॥ तुह्मीं सकरुण व्हा आतां ॥ १०९ ॥ ब्राह्मणांहीं दिलें अभय ॥ केला कपक्षय निश्चय ॥ कळतां दानवांहीं सामनय ॥ तेथें कांहीं योजिला ॥११०

---

३१ हस्त. ३२ अश्विनीकुमार. ३३ उदक. ३४ राक्षस विशेष. ३५ दांत. ३६ दाढा. ३७ इंद्र. ३८ फांसे. ३९ मद्यपान. ४० शिर. ४१ त्रैलोक्य.

धनीनामा धाडिला दूत ॥ तो ब्राह्मणातें भेटे त्वरित ॥ म्हणे तुम्हां ऐसे स-द्वृत्त ॥ कपे[42] ते कैसे जिंकाल ॥ १११ ॥ जाणती वेद करिती याग ॥ सर्व भूतीं संविभाग ॥ सत्य बोलती महाभाग ॥ ते कप कैसे जिंकाल ११२ वृथा मांस वृथा दारा ॥ न सेविती वृथाचार ॥ गुरुच्या चरणाब्जीं धरिला थारा ॥ ज्यांच्या चित्तभ्रमरांहीं ॥ ११३ ॥ रजस्वलेशीं न रमती ॥ प्रदीप्त पावकीं होमिती ॥ दिवसा निद्रा करिती ॥ ते कप कैसे जिंकाल ॥११४॥ ऐसे कपांचे सद्गुण ॥ धनीदूत नीति निपुण ॥ वर्णी त्याचें करुनि श्रवण ॥ म्हणती ब्राह्मण सक्रोध ॥ ११५ ॥ जे देव ते आम्ही द्विज ॥ दूता सत्य सांगतों तुज ॥ जिंकूं कपांतें युद्धीं सहज ॥ ऐसे चि त्यासि सांगावें॥११६॥ कपांसीं विप्रांसीं झालें रण ॥ सर्व दानव झाले क्षिण ॥ विजयश्रीनें ते ब्रा-ह्मण ॥ रणस्वयंवरीं वरियेले ॥ ११७ ॥ ऐसा ब्राह्मणांचा प्रताप ॥ नाशी सुरासुरांचा दर्प । गौतमें शक्रास देऊनि शाप ॥ कृपा केली पुनरपी ॥ ११८ ॥ अंगिरा शापी हुताशना ॥ आहे ठावें महाजनां ॥ अगस्त्य करी सिंधुप्राशना ॥ ऐकिलें असेल हें त्वां हीं ॥ ११९ ॥ ब्राह्मण शापें लवणो-दक[43] ॥ झाला नदींचा नायक ॥ तालजंघ क्षत्रियांतक ॥ और्वब्राह्मण वि-ख्यात ॥ १२० ॥ दंडकांचा राज्यनाश ॥ ब्राह्मणें केला निःशेष ॥ तूं ही झालासी धराधीश ॥ दत्तात्रयप्रसादें ॥ १२१ ॥ ब्राह्मण असो कैसा तरी॥ गर्भस्थास ही नमस्कारीं ॥ कांहीं काळ वैभव जगीं ॥ भोगावेसें वाटेल ॥ १२२ ॥ अर्जुन म्हणे गा जगत्प्राणा ॥ सावध केलें मज सुजाणा ॥ अर्पीन सर्वस्वें ब्राम्हणां ॥ ब्राह्मण माझे कुळदेव ॥ १२३ ॥ तुझा बोधसु-धाकरें ॥ उदय पावतां मोहांधकार ॥ कैसा राहेल दया फार ॥ केली हानी चुकविली ॥ १२४ ॥ वायु म्हणे गा विचक्षणा ॥ क्षत्रधर्म सर्व ब्राह्मणां ॥ रक्षीं आपुल्या इंद्रियगणा ॥ फार न लगे सांगावें ॥ १२५ ॥ भृगुवंशभ्य-जनापासुनी[44] ॥ भय होणार आहे म्हणोनि ॥ आपुला प्रतापदीप हानी ॥ न पावे तें करावें ॥ १२६ ॥ दानधर्मी पवनार्जुन ॥ संवाद ऐसा परम पा-वन ॥ यातें ऐकतील सज्जन ॥ ब्राम्हणभक्त आदरें ॥ १२७ ॥ श्रीरामनंदन मयूरेश्वर ॥ ब्राम्हणांचा निमकिंकर ॥ न करितां ग्रंथाचा विस्तर ॥ वदलायश विप्रांचें ॥ १२८ ॥ पवनार्जुनांचा संवाद ॥ ऐकोनि पावला आनंद ॥ धर्म श्रवणीं लागतां स्वाद ॥ कर्णवदना ओढवी ॥ १२९ ॥ पुन्हां सांगा विप्र-महिमा ॥ करुणासागरा नृपोत्तमा ॥ धर्म ह्मणे सुधासमा कथा सुखें सेवूं ॥ १३०॥ भीष्म ह्मणे गा धर्मराया ॥ ब्राम्हणभक्ता धर्मतनया[45]॥ धन्य तूं भोळा

४२ राक्षस विशेष. ४३ समुद्र. ४४ वायु. ४५ चंद्र. ४६ पंखा. ४७ यम.

माझ्या हृदया ॥ आनंद वाटे सांगतां ॥ १३१ ॥ परि मी वृद्ध बाणक्षत ॥ रणीं पडलों जैसें प्रेत ॥ बोलतों तोंवें परंतु श्रांत ॥ क्षणक्षणीं होतसें ॥ १३२ ॥ वास्तव ब्रम्हण्य देव हरी ॥ यासि हा तूं प्रश्न करीं ॥ सांगल विप्रमहिमा मुरारी[48] ॥ जगद्गुरु स्वमुखें चि ॥ १३३ ॥ धर्म विनवी कृष्णनाथा ॥ म्हणे पुरवीं मनोरथा ॥ तुझ्या वदनें ब्राह्मण कथा ॥ परिसावया इच्छितों ॥ १३४ ॥ कृष्ण म्हणे धर्मराया ॥ ऐक बापा सद्गुणालया ॥ जे म्यां पूर्वी रुक्मिणीतनयें ॥ कथिली कथा निजमुखें ॥ १३५ ॥ ब्राम्हणांहीं आणिला कोप ॥ प्रद्युम्न पावला संताप ॥ तो मज पुसे यदुकुळदीप ॥ तें चि तुजला सांगतों ॥ १३६ ॥ ब्राम्हणांतें भजतां नित्य ॥ सेवा करितां जैसा भृत्य ॥ मला सांगा स्वमुखें सत्य ॥ विप्रभजनीं फळ कोण ॥ १३७ ॥ भाव जैसा शिवार्चनीं ॥ तैसा चि ब्राम्हणांच्या भजनीं ॥ स्वयें पूज्य त्रिभुवनीं ॥ विप्र जनीं कां लवतां ॥ १३८ ॥ साहतां विप्रांचे अन्याय ॥ धांवोनि धरितां मस्तकीं पाय ॥ भिक्षुकांच्या भजनीं काय ॥ फळ होतसे तें सांगा ॥ १३९ ॥ ऐसें ऐकोनि प्रद्युम्नवचन ॥ मग मी जाणोनि त्याचें मन ॥ स्वानुभावाचें केलें कथन ॥ कीं तो व्हावा सावध ॥ १४० ॥ वत्सा विप्रमहत्व तुज ॥ सांगतों ऐक मनींचें गुज ॥ माझ्या पुत्रांत महाभुज ॥ तुं चि योग्य ह्या उपदेशा ॥ १४१ ॥ ब्राह्मण माझें निज धन ॥ ब्राह्मण कल्याणांचें निधान ॥ ब्राह्मणांचें चरणार्चन ॥ परम पावन सर्वांसी ॥ १४२ ॥ विप्रप्रसादें रणांगणीं ॥ जिंकितों मी शत्रुश्रेणी ॥ लोकत्रयीं चक्रपाणी ॥ मान्य विप्रप्रसादें ॥ १४३ ॥ आमुचा आराध्य महेश्वर ॥ तो चि स्वयें धरणीसुर ॥ समुद्रोदरीं माझें पुर ॥ ब्राह्मणवरें तरलेंसे ॥ १४४ ॥ जे जे ब्राह्मणांचे दास ॥ ते ते जयलक्ष्मीचे निवास ॥ रक्षिते संकटीं यदुकुळास ॥ विप्रप्रसाद सत्कवच ॥ १४५ ॥ आयुष्य कीर्ति यश बळ ॥ ब्राह्मणपूजेचें हें फळ ॥ इतुकें चि नव्हेगा केवळ ॥ आत्मज्ञान हे देती ॥ १४६ ॥ उपमन्युच्या आशीर्वचनें ॥ दर्शन दिधलें त्रिलोचनें ॥ पोटा आलासि तूं वरदानें ॥ महेश्वराच्या कुळदीप ॥ १४७ ॥ वसुदेव ब्राह्मणसेवक ॥ माझा आजा हा देवक ॥ तुझा मातामह भीष्मक ॥ ब्राह्मणभक्त विख्यात ॥ १४८ ॥ एकदा श्रीदुर्वासामुनी ॥ द्वारकापुरीं येउनी ॥ कौतुक करिता झाला जनीं ॥ तें चि पुत्रा परिसावें ॥ १४९ ॥ आहेत जे हे सर्वलोक ॥ लोकपाळ जे इंद्रादिक ॥ ते संपूर्ण ब्राह्मणपूर्वक ॥ कैसें पांतें व भजावें ॥ १५० ॥ ब्राह्मणांचा कोप कांहीं ॥ धरितां कल्याण होणें नाहीं ॥ नौका फोडोनि कोण भुजांहीं ॥ सागरातें तरेल ॥ १५१ ॥

४८ कृष्ण. ४९ प्रद्युम्न. ५० सेवक. ५१ ब्राह्मण.

ब्राह्मण म्हणजे महद्भुत ॥ उभय लोकीं ही विख्यात ॥ कोपतां क्षणांत सृष्टीतें होती ब्राह्मण प्रतापी ॥ १५२ ॥ भस्म करितील ब्रह्मांड ॥ जैसा शुष्क गोमयोपिंड ॥ काळदंडास ही ब्रह्मदंड ॥ क्षणें शतखंड करील ॥ १५३ ॥ ब्रह्मांडाची घडामोडी ॥ ज्यांच्या शक्तीला केवळ थोडी ॥ यांच्या चरणरजांची जोडी ॥ सर्व तीर्थं करिताती ॥ १५४ ॥ व्हावया उभय लोकीं कल्याण ॥ आश्रय करावें ब्राह्मण ॥ सन्मानकामुकें अभ्यसन ॥ सद्विद्येचें करावें ॥ १५५ ॥ शीघ्रकोपी भगवंत ॥ उदार जैसा उमाकांत ॥ दुर्वासमुनीचें भीक्षावृत्त ॥ तुजला नाहीं ठाउकें ॥ १५६ ॥ वर्णे करूनि हरिपिंगळ ॥ नेसला चिंध्या अमंगळ ॥ बिल्ववृक्षाचा दंड विशाळ ॥ करीं मिरवी सर्वदा ॥ १५७ ॥ दीर्घ इमश्रू अत्यंत कृश ॥ भिक्षुरूप व्योमकेशो ॥ सर्वां मनुष्यांत तादृश ॥ दीर्घ कोणी असेना ॥ १५८ ॥ तो योगिराज हिंडे पुरीं ॥ म्हणे कोणी मजला घरीं ॥ ठेवील काय दिवस चारी ॥ राहावेंसें वाटतसे ॥ १५९ ॥ माझा स्वभाव बहु कोपन ॥ करावें सर्वदां संगोपन ॥ दुर्वासा हें कळतां जन ॥ मान्य कैसे होतील ॥ १६० ॥ सर्वस्व मजला निवेदावें ॥ पूजा करावी शुद्ध भावें ॥ जें जें करीन तें सोसावें ॥ हें कवणासि सोसेल । १६१ ॥ ऐशा गाथा गाय योगी ॥ चव्हेरीं सभास्थानीं मार्गीं ॥ सर्व ऐकती परी त्या लागीं ॥ यावें कोणी न म्हणती ॥ १६२ ॥ म्यां तें परिसतां चि पुत्रा ॥ धांवोनि वंदिलें त्या पवित्रा ॥ विप्ररूपा वायुमित्रा ॥ आलों गृहा घेउनी ॥ १६३ ॥ केला सर्व जनाला बोध ॥ कथिला मुनीचा दुःसह क्रोध ॥ कराविले नाना पदार्थ सिद्ध ॥ मागेल ते ते द्यावया ॥ १६४ ॥ वदन करूनि त्या मुनिवर्या ॥ सांगतो त्याची स्वैर चर्या ॥ कांहीं घडली जा परिचर्या ॥ अनुग्रहें त्याच्या ची ॥ १६५ ॥ करूं बैसतां भोजन ॥ सहस्त्रांचें भक्षी अन्न ॥ तप्त लोहीं जैसें जीवन ॥ भस्म करी तेजस्वी ॥ १६६ ॥ केव्हां भक्षी केवळ थोडें ॥ थुंकोनि टाकी अन्नें गोडें ॥ म्हणे खालीं गात्रें ओढें ॥ व्यर्थ येथें राहिलों ॥ १६७ ॥ निद्रा आणि जागर ॥ पुष्कळ करी ज्ञानसागर ॥ केव्हां स्नान संध्यापर ॥ केव्हां कांहीं करीना ॥ १६८ ॥ मी आणि तुझी जननी ॥ बैसों चरणसंवाहनीं ॥ जेव्हां निद्रा सेवी मुनी ॥ आम्ही रचिल्या मृदु सेजे ॥ १६९ ॥ स्नान-संध्या भोजन ॥ शयन पादप्रक्षाळन ॥ या या कर्मीं परिजन ॥ आज्ञा विना नावडे ॥ १७० ॥ रुक्मिणी ढाळी चामर ॥ व्यजनें सेवीं मी निरंतर ॥ अभ्यंग करावा मुनीश्वर ॥ आज्ञा करी आम्हांसीं ॥ १७१ ॥ कोप येतां जाळी कोटी ॥ ब्रह्मांडें ज्याचे भ्रूतांडीकाडी मोडी ॥

१ यम २ नोंबरी ३ दाढी ४ शिव ५ अंगणात ६ अग्नि ७ पंखा ८ नुरणें.

यज्ञसूत्र जटा तोडी ॥ वस्त्रें फाडी अमिनवें ॥ १७२ ॥ उगाचि हांसे उगाचि रडे ॥ शाब्देवस्त्रवि भूवरि पडे ॥ कोपाग्निनें सर्वदां कढे ॥ काळियाविषें ह्रद जैसा ॥ १७३ ॥ माळी मुक्ताफळांच हार ॥ ह्मणे चूर्ण करितों फार ॥ येणें तरि तांबूलसार ॥ लागेल आह्मां भक्षितां ॥ १७४ ॥ निद्रा न येतां शय्या जाळी ॥ बोलतां आधीं द्याव्या गाळी ॥ त्या मुनीतें मी वनमाळी ॥ कांपें नसतां अपराध ॥ १७५ ॥ मागे भलतें ।च भलत्या वेळे ॥ पळभरी कोपे पळभरि खेळे ॥ नमना आणवी स्त्रीयांचे मे ॥ ह्मणे माते छळितसां ॥ १७६ ॥ केव्हां बैसे सिंव्हासनीं ॥ केव्हां रुसोनियां स्मशानीं ॥ केव्हां होय परममौनी ॥ मूक बाधिर जन्माचा ॥ १७७ ॥ आज्ञे विना भोजन स्नान ॥ आह्मा नसे पुत्रा जाण ॥ हस्त जोडोनि रात्रंदिन ॥ पायांपाशीं असावें ॥ १७८ ॥ केव्हां धरी दिव्यांबर ॥ केव्हां केवळ दिगंबर ॥ दिवसामध्यें वेष शंभर ॥ तो भगवंत स्वीकारी ॥ १७९ ॥ नाहीं केली मुनीची निंदा ॥ नमन त्याच्या पदारविंदा ॥ तद्गुण कीर्तन मज गोविंदा ॥ करावेंसें वाटलें ॥ १८० ॥ रात्री दिवस नित्य जागा ॥ रुक्मिणी सह त्या महाभागा ॥ सेवीत होतों जैसी आंगा ॥ छाया क्षण ही न विघे ॥ १८१ ॥ ऐसें छळितां एके दिवसीं ॥ इच्छा झाली पायसीं ॥ उष्ण उष्ण जेंस त्यासी ॥ मानें तैसें वाढिलें ॥ १८२ ॥ पायस भक्षुनि ह्मणे पुत्रा ॥ प्रसाद माझा आपुल्या गात्रा ॥ शीघ्र लावीं तुज सत्पात्रा ॥ दान तेंस द्यां दिल्हें ॥ १८३ तें मुनीचें प्रसादवचन ॥ श्रवणीं पडतां चि पायसान्न। चरणापासूनि केशांत चर्चन ॥ तात्काळ केलें आदरें ॥ १८४ ॥ रुक्मिणीतें ह्मणे मुनीराय ॥ तूं ही लावीं पाहसी काय ॥ केशापर्यंत आपुला काय ॥ पायसानें सारवीं ॥ १८५ ॥ आज्ञा केली दोघांजणीं ॥ रथ आणवी त्याच क्षणीं ॥ आह्मां तो मुनिशिरोमणी ॥ योजी स्यंदनें धुरेसी ॥ १८६ ॥ आपण बैसे रथावरी ॥ प्रतोदोतें घेऊनि करी ॥ चालवी द्वारकेच्या भीतरी ॥ राजमार्गें सर्वत्र ॥ १८७ द्वारकेते हाहाकार ॥ तेव्हां लोक करिती फार ॥ कापतीं यादव सहपरिवार ॥ त्राते ह्मणती भीवों नका ॥ १८८ ॥ वांटी याचकांतें रत्नांजळी ॥ मार्गीं सुवर्णमणी उधळी ॥ वर्षामेघाहुनि आगळी ॥ औदार्यशक्ती स्वामीची ॥१८९॥ मिरवे पुरींत जैसा नवरा ॥ वंदिती लोक त्या मुनिप्रवरा ॥ ह्मणती पाहोन शक्ति अवरी ॥ महेंद्राची कोटिगुणें ॥ १९० ॥ पडली वैदर्भी सुकुमारी ॥ जणोनि कोपोनि कशी मारी ॥ त्या ईश्वराला कोण वारी ॥ उगाचि पाहे मी जनार्दनी ॥१९१॥ मंद चालतां प्रतोद लावी ॥ केवळ निर्दयपणासि दावी ॥ अं-

---

१ ओढ २ नग्न ३ क्षीर ४ रथ ५ चाबूक ६ नीच ७ चाबूक.

तरीं करुणार्णव गोसावी ॥ तो आमुचा कुळदेव ॥ १९२ ॥ वसुदेव बळदेव उग्रसेन ॥ अक्रूरोद्धव सज्जन ॥ कळों न देतां पुसती नयन ॥ मुनीश्वराचें भय पोटीं ॥ १९३ ॥ ह्मणे पाहों उपवनें ॥ मंद सुगंध शीत पवनें ॥ आनंद पावेन कां तीं भवनें ॥ सर्वाङ्गतूंच्या शोभेचीं ॥ १९४ ॥ पुरा बाहेर नेला रथ ॥ लंघितां परम त्वरेनें पथ ॥ रुक्मिणीचा देह सव्यथ ॥ स्खलन पावे पुनरपि ॥ १९५ ॥ रथावरूनि टाकी उडी ॥ वैदर्भीला कोपें ताडी ॥ ह्मणे काय झाले फुगडी ॥ घातली ना माहेरीं ॥ १९६ नावडे माझें वचन भजन ॥ क्षण सेवेसी विटलें मन ॥ जातां आह्मी तपस्वीजन ॥ पृथ्वी असे आमुची ॥ १९७ ॥ उदंड आहेत माझे दास ॥ तेथें पुरवं हा हव्यास ॥ वाहतां चारी पाऊलें रथास ॥ त्यांनां जागां पडतसां ॥ १९८ ॥ ऐसें बोले दावी राग ॥ आड मार्गें चि महाभाग ॥ क्रमोनि जातां पाठिलाग ॥ केला आह्मीं दोघांनीं ॥ १९९ ॥ श्रमें गांठोनि धरिले पाय ॥ तेव्हां हंसे तो मुनिराय ॥ ह्मणे आतां उरलें काय ॥ प्रसन्न झालों वर मागा ॥ २०० ॥ सत्यसत्यागारा भला गा शौरी ॥ झालों प्रसन्न मी तुजवरी ॥ जितक्रोधा तुझिये सरी ॥ उतरे ऐसा तपक ॥ २०१ ॥ केला दाटोनि पुष्कळ छळ ॥ दोष नाहीं पाहिला तिळ ॥ यश हें तुझें बहु निर्मळ ॥ क्षीराब्धीतें लाजवी ॥ २०२ ॥ वर मागावे जे मनांत ॥ प्रसन्न झालों वरदनाथ ॥ पहा सामर्थ्य पारिजात ॥ मला हात जोडितो ॥ २०३ ॥ अन्नाचिया ठायां प्रीती ॥ मनुष्यांची जैसी असती ॥ त्याहूनि आवडी लोक धरिती ॥ तुझिया ठायां मद्वरें ॥ २०४ ॥ तुझिया भजकां न शिवो शोक ॥ तुझ्याया यशातें गाऊत लोक ॥ त्वत्प्रताप लोका लोक ॥ पर्वतातें लंघील ॥ २०५ ॥ तुज परीस सुप्रिय जना ॥ दुसरें नसो यदुनंदना ॥ करील विश्व तुझिया भजना ॥ हा वर माझा तुज असो ॥ २०६ जें म्यां फोडिलें जें जाळिलें ॥ तुझिया सदनीं जे नाशिलें ॥ तें सर्वत तसेंचि संचलें ॥ गृहा जातां पाहसी ॥ २०७ ॥ पहिलें वस्तु मोलें गुणें ॥ पाहतां भरेल पुष्कळ उणें ॥ ब्राह्मण सेवा योग निपुणें ॥ त्वां मज भावें हारविलें ॥ २०८ ॥ माझी कृपा कामकपिलो ॥ प्रसन्न झाली वत्सा तुजला ॥ नोहे छळक मी ब्राह्मण भला ॥ भक्त यशातें वाढवितो ॥ २०९ ॥ उच्छिष्ट पायसें चर्चिल देह ॥ झाला अभंग निःसंदेह ॥ झाला कल्याणाचें गेह ॥ साधु स्नेह धरितील ॥ २१० ॥ पुत्रका परंतु पादतळें ॥ कोमळें केवळ कमळदळें ॥ राहिलीं सर्वांग या वेगळें ॥ वज्रामेद्य आदळें ॥ २११ ॥ एवढें मात्र माहलें खोटें ॥ माझ्या मना लागलें मोठें ॥ होणार तें तें घडतें कोठें ॥ ऐसें

१ कल्पवृक्ष. २ धेनु.

क्दला मज प्रती ॥ २१२ दाक्षिण्यीचें म्हणे मुनी ॥ वत्से ऐक माझी वाणी ॥ उघडिली वर रत्नांची खाणी ॥ अलंकारितो तुज आतां ॥ २१३ ॥ लोकीं ज्या ज्या असतील सती ॥ त्या वर्णितील तुझी कीर्ति ॥ न शिवो तुझिया देहा प्रती ॥ जरा रोग वैवर्ण्य ॥ २१४ ॥ पुण्य गंधाचें विलासगेह ॥ तुझें असो सर्वदा देह ॥ लोकत्रयीं तूं निःसंदेह ॥ पावसील वर यश ॥ २१५ ॥ पतिप्रसाद अतिमात्र ॥ पावेल कन्ये तुझें गात्र ॥ उच्छिष्ट पायसा झालें पात्र ॥ कल्याणभाजन यास्तव ॥ २१६ ॥ सोळा सहस्र सपत्नीं माजी ॥ आप्तजनांचिया समाजीं ॥ तुंचि मुख्या हे घे माझी ॥ आशीर्वाणी मस्तकीं ॥ २१७॥ तुजसीं पतिसीं नसो वियोग ॥ सर्वदा भोगीं दिव्य भोग ॥ पुत्र पौत्र महाभाग ॥ पावसील महाकर्ये ॥ २१८ ॥ मस्तकीं ठेऊनि करपंजक ॥ मजला म्हणे तो मुनिराज ॥ ऐसी च बुद्धी असोंदे तुज ॥ उपदेश हा आमुचा ॥ २१९ ॥ ब्राह्मण चरणीं भाव ॥ असो दे अभिनव ॥ दया करील महादेव ॥ विप्ररूप तुज बरी ॥ २२० ॥ ऐसें बोलोनि झाला तृप्त ॥ वरामृतें केले तृप्त ॥ आह्मां भासे होतों सुप्त ॥ स्वप्न पाहोनि जागलों ॥ २२१ ॥ देहीं नाहीं कांहीं क्लेश ॥ आनंदें कोंदे सर्व देश ॥ विप्ररूप व्योमकेश ॥ प्रसन्न झाला या परी ॥ २२२ ॥ स्वप्न पाहोनि जागा झालो ॥ ना त्या आनंदसागरीं न्हालों ॥ किंवा सुधा सेवूनि धालों ॥ सदना आलो सदार ॥ २२३ ॥ जाळिले भंगिलें वस्त्रपात्र ॥ नाशिलें तें तें वस्तुपात्र ॥ पाहतां गृहीं माझें गात्र ॥ रोमांचित जाहलें ॥ २२४ ॥ भाग्यालंकार त्याला ओप ॥ दिधलों ज्याला नाहीं लोप ॥ प्राकृतांला वाटे कोप ॥ अनुग्रह स्वामीचा ॥ २२५ ॥ भरले कांचनरत्नकोश ॥ राशी अन्नाचे निर्दोष ॥ झाला द्वारकेला संतोष ॥ चमत्कार पाहतां ॥ २२६ ॥ तेव्हां पासूनि गुप्त व्रत ॥ धरिता झालों मी अच्युत ॥ करीन ब्राह्मणांचें वांछित ॥ कायवाङ्मने सर्वस्वे ॥ २२७ ॥ ब्राह्मणांतें साक्षात् शिव ॥ आणोनि भजतों मी केशव ॥ विप्रदर्शनीं मज उत्सव ॥ जैसा दरिद्रा निधिलाभें ॥ २२८ ॥ तूं ही तुवां ऐसें चि करीं ॥ विप्रभजनीं निष्ठा धरीं ॥ सर्व कल्याणातें वरीं ॥ आज्ञा आदरीं गुरूची ॥ २२९ ॥ ऐसें प्रद्युम्नातें मागें ॥ कथिलें तें त्वां महाभागें ॥ पुशिले म्हणोनि म्यां अनुरागें ॥ धर्मराजा वर्णिलें ॥ २३० ॥ पितामहाची आज्ञा न मोडे ॥ कीं ब्रह्म पूज्य ऐसें घोडे ॥ आणि तुमच्या संतोष जोडे ॥ घडे गुरूचें कीर्तन ॥ २३१ ॥ माझी आवडी येथें मोठी ॥ आणा तुम्ही खरी कीं खोटी ॥ कथांत कारिस्य सूक्ष्म कोटी ॥ कथितां उठीं मी कार्टी ॥ २३२ ॥ ब्राह्मणांचे पु-

१ लपती. २ शिव.

ऐसी ऐश्वर्य भारी भुवनमहित मी या पदें वैटभारी ।
हे माझी कीर्ति सारी द्विजपदयुगळीं सर्व संताप सारी ॥ ३६ ॥
भवत्पादाब्जांचे दृढ वसति चित्तीं भरंवसे ।
बळें या धेऊनी अहिपति शिरीं भूभर वसे ॥
भवत्पादार्चेनें सकळ सुरवृंदा महित मीं ।
असे तापार्तांचा विधु तरणि उद्दाम हि तमी ॥ ३७ ॥
भवद्वंदापाशीं मम मन वसे वेंचित रती ।

ीं ।
॥ ३८ ॥

॥

माहात्म्याचा ... नसे ... मतें ।
असे ... हें ... मतें ॥ ३९ ॥
ब्रह्मण्य देव हरि ... ... बोले । प्रेमें करूनि भृगुसात्विकभाव डोले ॥
... ... देव दोनी । विप्राग्रि दुर्लभ असें सुख दे वदोनी। ४०
करि करें ... ... समभाजनें । स्तविति त्या प्रति साधुसभाजन ॥
करुनियां ... हरि तो भला । वह भला गमतो हरि तो भला ॥ ४१ ॥
... ब्रह्मण्य देवें अतुळ कृतुक हें तारक श्रेष्ठ आजी ।
आज्ञा ... पदानें वर ... शमनें ... नीर आजी ॥
नाहीं ... ... गुरु करि वदुधा टाकिली लाज नातें ।
हे ... ... हरिची ... जनातें ॥ ४२ ॥
... ... या ... आलें तसे ।
जे तद्भक्त तदीय देह चि तशा त्या भूषणा लेतसे ॥
तो श्रीकांतदयापयोद मुनि तो भासे मयूरार्भ रे ।
नेमानें भरतें अनुक्षण तदा तद्बाष्पपूरा भरे ॥ ४३ ॥
वंदी तो भृगु सकळक्षमानदाते । दासांच्या सुरवरलक्षमानदातें ॥
गेला तो मुदित सरस्वतीस सत्रा । घेऊनी हरिगुणसद्रतीस सत्रा ॥ ४४ ॥
कथि भृगु हरिभक्तिमज्जनातें । करिति मुनी सुखसिंधु-मज्जनातें ॥
भविजनिस हि देति देव सारे । म्हणति मुकुंद भजा सुखें वसा रे ॥ ४५ ॥

२ भूदेव (ब्राह्मण.) ३ उत्पन्न करिता. ४ पूजा. ५ पाव. ६ मयूरीप्रमाणें मानातें.

" आपुलि दशा कशाला, सांगू झाल्यें गृहांतरीं धेमनी " ॥ १४ ॥
नेतां **गंगोदक** जरि, पुशिलें तव नाम काय गा गोत ।
सांगे **नाथ**-सदनिंचा **श्रीखंड्या** मी च दास-वर्गांत ॥ १५ ॥
श्रीधर मुरलीधर हीं, नामें धरिलीं तये प्रसंगानें ।
देवत्वादि महत्वा, विसरुनि गेला चि विप्र-संगानें ॥ १६ ॥
महदाश्रयमाहात्में, स्कंधा वरि वागवीत भूषण हें ।
त्रैलोक्यांतरिं मिरवी **श्रीखंड्या** पाणक्या विशेषण हें ॥ १७ ॥
बाह्यांतर संकोच त्यजिला सेवेंत **एकनाथा**च्या ।
विश्वंभिनाथ-पुंज, श्रवणीं पडतां चि ही कथा ज्याच्या ॥ १८ ॥
वसुदेव देवकी तरि **नंद यशोदा** व्रजस्थ जन सगळे ।
सादर **शुकताता**नें वर्णियले भाग्यवान ते अगळे ॥ १९ ॥
सत्य चि दे परगुण जरि मायेनें मोहिलें तयाल्हा ही ।
श्री नाथाच्या ठायीं मिथ्या माया-पदार्थ हा नाहीं ॥ २० ॥
श्रीच्या करा परिस हीं मृदुतर भासति हरीस कण वाळू ।
रुपति न पदारविंदा नेतां पाणी स्वभक्त कनवाळू ॥ २१ ॥
श्रीसह मंचक-शय्या, तुच्छ करुनि दृढ धरुनि कावडिला ।
शयना न करी रात्रीं काय म्हणावें यश हि आवडिला ॥ २२ ॥
मी कोण काय करितों ऐसें नुमजे असोनि बुद्धि वर ।
उक्षावधि कावडिनें रांजण भरि हरि जसा च कीं विवर ॥ २३ ॥
श्री एकनाथ-सदनीं **माधवती** सर्व काम हें करितो ।
स्वकरें चंदन घांसी गंगेचें पाणि कावडी भरितो ॥ २४ ॥
गोपां किति गोपीनां नेदी उदकासि आणिकां वडिल्यां ।
तो **एकनाथ**-सदनीं गंध उगाळुनि आणि कावडिला ॥ २५ ॥
अद्यापि साण रांजण **नाथ**-द्वारांत असति देवाच्या ।
हातींचे म्हणुनि कवी **पंतमयूरश** तरि वेद वाचा ॥ २६ ॥

नाथ-चरित्र समाप्त

---

१ फुंकणी २ शुक-पिता=व्यास.

दुर्गास्तव [आर्या]

दुर्गे नाशूत तव श्रीचरण प्रणतकल्पनग मोहा ॥
महिषासुराहुनि अधिक आम्हां भक्तांसि अल्प न गमो हा ॥ १ ॥
ते शुंभनिशुंभ तसे कामक्रोधाख्य ही मर्थी खळ गे ॥
दुर्गे हे तव भजनीं घातक न भले जसे पर्थी खळगे ॥ २
... चि कर जोडुनि सर्वकाळ जीवाचा ॥
... ॥ ३ ॥

... रिते ॥ ४ ॥

...
अत्यद्भुत यश दुर्गे जालें लोकत्रयास ज ... ॥ ...
महिमा अहि-मानव-सुर गाती दुर्गे तुझा नवल यांचें ॥
काय निगम तव वंदी स्तव न घडे यांस ही न बलैयांचे ॥ ६ ॥
दुर्गे त्वद्वात्सल्यें इतर पितर लाजले तुला कोटी ॥
होवूत तव श्रीमच्चरणयुगीं प्राण हे तुलाकोटी ॥ ७ ॥
दुर्गे भगवति बधिले त्वां महिषप्रमुख खळ न रागानें ॥
कीं सुगति दिली हें यश देतें कलिदलनबळ नरा गानें ॥ ८ ॥
दुर्गे त्वां सर्वार्थप्रद केलें भव्य चरित गायातें ॥
त्वद्दृष्टि पुढें किति खळबळ पळ हि प्रबळ तरि तगाया तें ॥ ९ ॥
त्वां निर्मुनि नांदविलें नांदे त्वदधीन विश्व दुर्गे हें ॥
ज्यांत नसे तव पूजनगुणकीर्तनयजन तीं च दुर्गेहें ॥ १० ॥
श्रमति प्रसू प्रसवतां बहुत चि भिटती हि सेवितां बोळ ॥
तूं न तसि तुझा प्रेमें भक्षिति शक्रादि देवि तांबोळ ॥ ११ ॥
करिसी विनता रंका शक्र चि तूं रंक अविनता शक्रा ॥
विश्वस्थितिलय सरला कीं होतां भ्रूलता तुझी वक्रा ॥ १२ ॥
हरिहरविधि सेविति तव गुण सति यश हें न मज मडा कथवे ॥
पथ वेद कथिति सोडिति गति कामांचे कधीं हि या न पथे ॥ १३ ॥
...ति गांजी जीवा जी कोणाचें हि नायिके दुर्गे ॥

...यपेच्छ. ३ कंकण. ४ नूपुर-तोरड्या. . ५ दुष्पदें.

हीतें ध्रवोनि दीनीं तूं चि ह्मणति विश्वनायिके दुर्गे ॥ १४ ॥
दुर्गे बाळि-पर-निग्रहदक्षे शक्रादिदेव-राजी जी ॥
ती तुज करीं शचीच्या जोडुनि कर जेंवि देवरा जीजी ॥ १५ ॥
अणिमादिसिद्धि दासी संवाहिति चरण वारिती चवरें ॥
दुर्गे जी दास्य करी पावे यश तोषकारि ती च वरें ॥ १६ ॥
दुर्गे व्यसनसमुद्रीं ताराया तूं चि सादरा जीवां ॥
अगणित तरले स्मरले जे तुझिया भव्य पाद-राजीवा ॥ १७ ॥
दुर्गे अर्जितें समरप्रारंभीं स्तवन तव नरीं कथिलें ॥
दर्शन वरदान दिलें त्वां तरि च प्रबळबळ तसें मथिलें ॥ १८ ॥
दुर्गे तव प्रसादें नारी किति सर्व संपदा भुलती ॥
झुलती सिंधुर अजिरीं शत्रूंचीं देखतां उरें उलती ॥ १९ ॥
दुर्गे देवि दयावति वरदे परदेवते सदाधारे ॥
तव यश ह्मणतें सादर मज सेवुनि जीव हो सदा धारे ॥ २० ॥
श्रीदुर्गे कीर्ति तुझी विपुला अमृतप्रपा जगीं आहे ॥
लाविते भवपांथश्रांतां सर्वां करावया आ हे ॥ २१ ॥
प्याली श्रुति महिषासुर-शोणितबीजादि-घात-लीला जे ॥
दुर्गे ह्मणतां पररण गुरु ती श्रवणांत घातली लाजे ॥ २२ ॥
दुर्गे परमेश्वरि हें ब्रह्मांड स्वल्प तव महामाया ॥
मायासृष्टिसुते बरि करिसि सदां फार तूं महा माया ॥ २३ ॥
निज दुर्गति चुकवाया होति क्षम देवि कवि न यत्नांनीं ॥
जेंवि तव गुणस्तोत्रें ह्मणुन चि तुज गाति सविनय ज्ञानी ॥ २४ ॥
दुर्गे देवि महासति बहुविनयें पसरिला पदर ज्यांहीं ॥
ते जन कृतार्थ केले संसारीं या तुझ्या पदरजांहीं ॥ २५ ॥
दुर्गे दुर्लिपि पुसिसी दाखविसी स्वप्रभाव पुनिवेसी ॥
न शरत्काळींच्या ये त्वत्पादनखप्रभावें पुनिवेसी ॥ २६ ॥
दुर्गे नारायणि तूं सर्वाद्या विष्णुची महाशक्ती ॥
देती प्रणतांसि तुझी सर्वेश्वरि भुक्ति मुक्ति ही भक्ती ॥ २७ ॥
प्रभुवर सुरतरु वेष्टुनि वसतीस तसी च तूं महा व्रतती ॥
सिद्धी तव प्रसादें की ख्यात पतिव्रता महाव्रत ती ॥ २८ ॥
भवका वांछित देतें तव लोचन सानुकंप देवि वर ॥

---

१ सुर—मे अवे पुरुष असे. २ अष्टमहासिद्धी. ३ अर्जुनाका. ३ विष्णुनें. ५ हत्ती ... ७ ब्रह्म. ८ पाणपोई. ९ शरीराका. मिरविणारी. १० वेली.

देवि वररथ हि पाहे रवि हि न ज्या ज्ञानसंपदे विवर ॥ २९ ॥
दुर्गे देवि सुरासुरवीरजयाजय महा समर केले ॥
त्वां व्यास-प्रमुखाखिल-सुकवि निजपदांबुजभ्रमर केले ॥ ३० ॥
शक्रादि विषय न गणिति पाव तुझ्या जे यशास हे माते ॥
स्पर्शमणि प्राप्त जयां भजतिल दुर्गे कशास हेमातें ॥ ३१ ॥
दुर्गे जड मूक हि जन नमुनि तुझें होय पादपीठ कवी ॥
लीलेनें चि गुरु यशा त्यांसी सांगोनि वाद पी ठकवी ॥ ३२ ॥
स्वचरितरंजितभर्गे गुणगणनाक्षमगणेशवाग्गर्गे ॥
[illegible] मज यशोविभूषितस्वर्गे ॥ ३३ ॥
[illegible] ोपिसील नव लक्ष ॥
[illegible] कोटि न बलक्ष ॥ ३४ ॥
[illegible] पावे ॥
असता [illegible] व तापावे ॥ ३५ ॥
भवपतित म्हणति कर दे वरद [illegible] सि तुजला जे ॥
दुर्गे उद्धरिसि तयां वत्सळ म्हणवूनि सर्व तुज लाजे ॥ ३६ ॥
दुर्गे त्वद्दासाच्या पुरुषार्थ पडति बळें गळां ठावें ॥
त्वद्भक्तें करितां जप तप विघ्नकृतच्छळें गळांठावें ॥ ३७ ॥
दुर्गे कां न तव यशोमृतपान म्हणुनि नको रसिक लाजो ॥
तो अधिक चांद्रिकेचें सेवन पक्षी चकोर सिकला जो ॥ ३८ ॥
दुर्गे भस्म करावें मेरुसमा ही अघा तव ध्यानें ॥
भगवति घातीं स्मरतां तुज पावावा न घात वध्यानें ॥ ३९ ॥
दुर्गे गातां तारिति तव विपदब्धींत वासवा नावें ॥
कविमधुपानीं त्वत्पदपद्म चि सेवूनि वास वानावें ॥ ४० ॥
ग्रंथ श्री दुर्गास्तव आर्या लिहिल्या जपोनि चाळीस ॥
हा मोहास जसा श्रीराम नतमयूरमेघ वाळीस ॥ ४१ ॥

समाप्त.

शुभ्र, धवल.

ध्रुवचरित्र,

[साक्या]

भक्तिस साधु चरित्रें, बळ दे तारिसे अैरित्रें ॥ ध्रु० ॥
उत्तानचरण राजा परम ख्यात त्रिजगीं हरिसा ॥
परिसा मंदारासें हि ज्याचे आश्रित म्हणति न परिसा ॥ १ ॥
ज्येष्ठ वधू सुनीति सुनीति च मूर्तिमती ती गुरुची ॥
परम प्रिया कनिष्ठा जाया त्याची नामें सुरुची ॥ २ ॥
ज्येष्ठा स्त्री प्रसवली जया तो ध्रुव बाळक निष्ठेचा ॥
उत्तम नामा दुसरा तातप्रिय बाळकनिष्ठेचा ॥ ३ ॥
एका समयीं सुरुचि सुतातें अंकीं घेउनि राजा ॥
लालन करीत बसला होता म्हणत रसा इतरा जा ॥ ४ ॥
सिंहासनीं बसावें आपण आति वांछा ध्रुव वाहे ॥
पाहे भूप उगाचि न घे कीं ती सुरुचि निकट आहे ॥ ५ ॥
परम कठिण ईर्ष्या गर्ववती ती सुरुचि असे वदली ॥
जेणें साधुसभा बहु कांपे वातें जैशी कर्दली ॥ ६ ॥
वत्सा दुर्लभ सिंहासन हें इच्छिशी बैसायातें ॥
उचित नसोनि हि आक्रमिसी तूं सहसा कैसा यातें ॥ ७ ॥
राजसुत हि न पदोचित तूं कीं म्यां धरिलासि न पोटीं ॥
होतासि मदात्मज जरि असती पदरीं सुकृतें मोठीं ॥ ८ ॥
अन्य स्त्रीसुत आपण ऐसें बहुधा नेणसि बाळा ॥
इच्छिसी दुर्लभ अर्थ म्हणोनचि नुमजुनि हीना भाळा ॥ ९ ॥
आराधिला अवंध्य मनोरथ व्हाया जो साधूंनीं ॥
सुतपें आराधुनि तो ईश्वर तदनुग्रह साधूंनी ॥ १० ॥
ये माझ्या पोटीं सिंहासनकाम मनीं जरि आहे ॥
ऐसें सुरुचि वदे निष्ठुर तें बाळ हि न ध्रुव साहे ॥ ११ ॥
आहिसा तबकानि माते पाशीं तेथुनि रडतचि गेला ॥
पुसतां सुनीतिला श्रुत रोदनहेतु पुरजनें केला ॥ १२ ॥
दवदहनांत लता तैसी ती बाळा शोकीं पडली ॥
आलिंगुनि बाळातें सोडुनि धैर्यातें बहु रडली ॥ १३ ॥
ती बाळासि म्हणे बापा हा न परापराध मानीं ॥
कीं बाबा दोष परा आपण जोडुनि नराधमानीं ॥ १४ ॥

[illegible]. २ वाहूनें (वल्हानें.) ३ कल्पवृक्षास. ४ नवऱ्याची. ५ असूया. ६ केळ. [illegible]. ८ नशीब. ९ संपादून. १० दयाप्रीत.